

A standardizálás mint nyelvalkító tevékenység¹

ISTVÁN LANSTYÁK
Standardization as a language management activity

811.511.141
81`24
81`26
81`27

Keywords: standard, standardization, standard ideology, codification, koineization, variation, dialect, register.

Bevezetés

Dolgozatomban a nyelvi standardizáláshoz köthető nyelvalkító tevékenységeket² mutatom be. Bevezetésképp a „standard” háromféle felfogását ismertetem: az egyik szerint a standard eszményi nyelvváltozat, a másik szerint egy sajátos (hegemón) helyzetben lévő dialektus, a harmadik szerint „ötölmény”, olyasvalami, ami a valóságban nem létezik, csak az emberek fejében. Ezután a standardnak három olyan sajátosságról beszélek röviden, melyek segítségével a standard egyértelműen elkülöníthető más nyelvváltozatoktól: a szabályozottságról, a sokfunkcióúságról és a nagyfokú ideológizáltságról. Dolgozatom érdemi részében a „standardizálás” fogalmát igyekszem jobban körüljárni, jellemezve a standardizálás körébe vonható nyelvalkítási eljárásokat. Ilyenek a kiválasztás és az elsődleges kodifikálás, a fejlesztés, a nyelvművelés, a standardista diskurzus, a standard nyelvi mintadiskurzusok létrehozása, a standard elsajátítása, ill. tanulása, a standard terjesztése, valamint a diskurzusalakítás. Ezekon kívül szót ejtek még a koinésodásról is, mivel az is összefüggésbe hozható a standardizálással, mint annak lehetséges előzménye.

-
- 1 Az írásom alapjául szolgáló kutatások a "Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku" című APVV-projekt (a szerződés száma APVV-0869-12) támogatásával folynak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Sebők Szilárd értékes észrevételeit.
 - 2 Nyelvalkítás a metanyelvi tevékenység egyik válfaja. A metanyelvi tevékenységet akkor nevezzük nyelvalkításnak, ha a célja vagy *egyik* célja az írott és beszélt nyelvi diskurzusoknak, ill. magának a nyelvi rendszernek, valamint a különféle nyelvváltozatoknak a kisebb-nagyobb mértékű megváltoztatása, továbbá a nyelvnek vagy a nyelv egyes változatainak a létrehozása, ill. elterjesztése a nyelvhasználat új színterein, sokszor egy másik nyelv vagy nyelvváltozat rovására (l. Lanstyák 2007b, 2008).

A „standard” értelmezése

A standard nyelvváltozatnak három jellegzetes felfogásával találkozhatunk a szakirodalomban: (1) tekinthetünk úgy a standardra, mint egy eszményi, valójában nem létező, de célként elvileg elérendő nyelvváltozatra; (2) mint reálisan létező, valamely konkrét társadalmi réteghez – rendszerint a társadalmi elithez – köthető, de az egész nyelv-közösségre „ráoktrojált” nyelvváltozatra; (3) végül pedig láthatunk a nyelvi standardban pusztán egy ideológiai konstruktumot, melynek valóságos léte nincs ugyan, mégis befolyásolja az emberek nyelvhasználatát (néhány további felfogására l. Armstrong–Mackenzie 2013, 5–27. p.). E felfogások más-más ideológiákon és elméleti feltevéseken alapulnak, s mindegyik segít abban, hogy megértsük azt, hogy valójában mi is történik akkor, amikor az emberek abban a hitben élnek, hogy ők egy standard nyelvváltozatot használnak, tanulnak, tanítanak, kodifikálnak, standardra javítanak egy szöveget, vagy intézkedéseket hoznak annak érdekében, hogy a standard pozícióját megerősítsék, esetleg gyöngítsék.

1. A standard mint eszmény („standard a magasban”)

Vannak szakemberek,³ akik a standardra mint eszményre tekintenek. Úgy gondolják, hogy a standard nemcsak funkcióit, hanem nyelvi jellegét tekintve is fölötte áll az összes többi nyelvváltozatnak: egyedülállóan gazdag, kiművelt, szilárd, de ugyanakkor rugalmas, a folytonos tökéletesedés irányába haladó nyelvváltozat (az ilyen megközelítésű magyar irodalomban: „belső nyelvtípus”). Különösen azok gondolkodnak így, akik fontosnak tartják a standard nemzeti-reprezentációs funkcióját, azaz a standard nyelvváltozatot úgy tekintik, mint amely az egész nyelvet, a nyelv által pedig az egész nemzetet, sőt magát a (nemzet)államot reprezentálja (vö. Bartsch 1985, 38. p.; Gal 2006a, 15. p.; Hübschmannová–Neustupný 1996, 89. p.; Woolard–Schieffelin 1994, 60. p.).

A standardnak a nemzetet szimbolizáló funkciója nemcsak a többi változaténál magasabb presztízséből és státuszából fakad, hanem abból az elgondolásból is, hogy ez a nyelvváltozat fejezi ki legjobban az adott etnikum sajátos gondolkodásmódját, lelki világát, történelmét és jelenét. Mi sem természetesebb hát, hogy ez a különlegesen értékes nyelvváltozat a beszélők számára beszédtevékenységük mintájaként szolgál, olyan eszményként, melyre a tényleges kommunikációban törekedni kell, még ha ez ritkán sikerül is teljes mértékben elérni.

E nyelvváltozat nemzeti-reprezentációs funkciójából adódik, hogy szuperlatívuszokban szokás – és illik – beszélni róla: a standard dicsérete valójában „a nyelv” és azzal együtt „a nemzet” és a haza dicsérete. A standardnak – pontosabban a standarddal azonosított nyelvnek – az ilyen „felmagasztalása” nem korlátozódik a szakemberekre, hanem kiterjed az írókra, közéleti személyiségekre, sőt a közemberekre is. A standardnak ehhez a felfogásához kapcsolódik a nyelv kultikus tisztelete, istenként való imáda-

3 Nálunk l. pl. Bárczi 1974, 23–25. p.; Benkő 1960, 222. p., 1988, 22. p.; Gáspári 1978, 6–8. p.; l. még Balázs 2000.

ta (l. alább). A nyelvi bálványimádás szerves része az adott közösség kultúrájának. Aki ebben nem vesz részt, annak a nemzeti kötődése, sőt állampolgári lojalitása legalább is gyanús.

A standardnak ehhez a felfogásához számtalan nyelvi ideológia kapcsolódik; egyik markáns csoportjukra a „nyelvi standardizmus” címkével lehet utalni; alább az ide tartozó ideológiákat – más, a standardhoz és a standardizáláshoz kapcsolódó ideológiákkal együtt – részletesebben is áttekintjük.

2. A standard mint sajátos helyzetű rétegnyelv („standard a földön”)

Más szakemberek⁴ a standardban egy reális, ténylegesen létező nyelvváltozatot látnak, amely elvben „az egész nemzet” tulajdona, gyakorlatilag viszont elsősorban egy bizonyos társadalmi osztályhoz köthető, többnyire a társadalmi, kulturális, műveltségi vagy hatalmi elithez, amely ezt a nyelvváltozatot anyanyelvként sajátítja el, s amely társadalmi presztízsénél, valamint gazdasági, politikai, kulturális stb. hatalmánál fogva közvetlenül vagy közvetve dönt arról, mely nyelvi formák helyesek, s melyek helytelenek. A hatalom birtokosai olyan állapotokat teremtenek, hogy a standardra az egész nyelvközösségnek szüksége legyen, ezzel pedig előnyös helyzetbe kerülnek a többi társadalmi réteggel szemben, melyeknek tagjai ezt a nyelvváltozatot csak kemény munka árán tudják megtanulni. Az így felfogott standard presztízsének nem belső tulajdonságai a forrása, bár a látszat azt mutatja, hanem a társadalmi elithez és ezáltal a hatalomhoz való kapcsolódása.

E felfogás hívei a standardot dialektusnak tekintik, azt a tényt hangsúlyozva ezzel, hogy tisztán nyelvi szempontból a standard nem „jobb” vagy „tökéletesebb” más dialektusoknál, legyen szó akár nyelvjárásokról, akár szociolektusokról, ezektől csupán státuszában és funkcionális hatókörében különbözik. A standardról így gondolkodó szakemberekből hiányzik a standardhoz való olyasféle érzelmi viszonyulás, amelyet az előző felfogásnál láttunk, e nyelvváltozat kiválóságának és egyedülállóságának hangsúlyozása. (Az előző pontban említett megközelítés híveinek számára a standardot dialektusnak nevezni botrány.)

E felfogáshoz is kapcsolódnak nyelvi ideológiák, elsősorban olyanok, amik szemben állnak a nyelvi standardizmussal.

3. A standard mint ötlémény („standard a fejekben”)

Végül a kutatók egy része⁵ a standardot – akárcsak magát a „nyelvet”, a „nyelvváltozatot”, a „dialektust”, a „regisztert” stb. – ötléménynek (ideológiai konstruk-

4 Pl. Bartsch 1985, 37–38. p.; Coupland 2010, 60. p. és *passim*; Deumert–Vandenbussche 2003b, 458. p. és *passim*; Dolník 2010a, 140–146. p., 242–243. p.; Haugen 1966/1998, 23. p.; Kerswill 2006; Trudgill 1999; l. még 1992/1997, 18. p., 2003, 35. p.; vö. még Armstrong–Mackenzie 2013, 5. p. és *passim*.

5 L. pl. Garrett–Selleck–Coupland 2011, 58., 60. p.; Moschonas 2009; Szilágyi 2004, 71. p. és *passim*; vö. még Armstrong–Mackenzie 2013, 5. p.; Milroy 2007, 134. p.

tumnak, ideologikumnak) tekinti. E kutatók szemében a nyelv és annak bármely változata, így a standard is, Szilágyi kifejezésével élve, „mondva csinált” dolog, amely azáltal létezik, hogy beszélünk róla (1996, 56. p. és *passim*; l. még Woolard–Schieffelin 1994, 64. p.). Az így felfogott „standard” olyasvalami, ami „a valóságban” nem létezik, mégis van hatalma arra, hogy befolyásolja a konkrét diskurzusok megvalósulását (azaz a nyelvi eszközök kiválasztását), a különféle lakossági rétegekben, ill. beszédhelyzetekben más-más mértékben. Ebben a felfogásban a standardizálás nem más, mint ideológiai harc (Garrett–Selleck–Coupland 2011, 58. p.).

Ideológiai szempontból azokat a kutatókat, akik a nyelvet, azon belül pedig a standardot ötölménynek tekintik, leginkább azzal tudjuk jellemezni, hogy a standardizmuson kívül határozottan elutasítják a reifikacionizmus és a varietizmus nyelvi ideológiáját is.

A standard jellegadó sajátosságai

Bár jómagam a standarddal kapcsolatosan leggyümölcsözőbbnek a harmadik felfogást érzem, ezt most mégsem érvényesíthetem, mivel ahhoz először dekonstruálnom kellene számos, a társasnyelvészetben rutinszerűen használt fogalmat. Erre e dolgozat kereti közt nyilvánvalóan nincs lehetőség. Éppen ezért a továbbiakban a társasnyelvészet hagyományos fogalomrendszerét fogom használni, bízva abban, hogy amit elmondok, annak jó része érvényes marad és elmondható lesz egyszer egy olyan keretben is, amely fogalomrendszerét nem ideologikumokra, hanem ténylegesen megfigyelhető jelenségekre (azaz alapvetően a beszélők nyelvi viselkedésére és az általuk létrehozott nyelvi produktumok jellegzetességeire) építi.

A hagyományos felfogás előnye, hogy követésével könnyebb kapcsolódni a standarddal és standardizálással kapcsolatos eddigi szakirodalomhoz, mivel nincs szükség ennek átértelmezésére. A szakirodalomban a standard nyelvváltozatnak két jellegadó sajátosságát szokták említeni: az egységességet és a sokfunkciójúságot. Jómagam az egységesség helyett inkább a standard szabályozottságát emelném ki alaptulajdonságként. A szabályozottságon és a sokfunkciójúságon kívül harmadikként a standard nagyfokú ideologizáltságát is hozzáadnám a standard jellegadó sajátosságaihoz. Eddigi vizsgálataim alapján ugyanis úgy látom, hogy a standardot e három tulajdonsága különíti el leginkább más nyelvváltozatoktól: nemcsak a regiszterektől, hanem a dialektusoktól, így pl. a nyelvjárásoktól, sőt még a standardhoz nyelvi szempontból látszólag hasonló koinétól is.⁶

1. Szabályozottság

Szabályozottságon a formális standard normájának egyéb nyelvváltozatokénál szigorúbb körülhatároltságát, valamint „láthatóbb” és bizonyos kontextusokban többé-

6 A továbbiakban a standarddal kapcsolatban elmondottak elsősorban a standard nyelvváltozat formális stílusváltozataira érvényesek, a nem formális írott és beszélt nyelvi standardra nem, ill. csak kevésbé.

kevésbé kötelező voltát értjük; ennek következtében a formális standardnak más dialektusokkal összehasonlítva élesebbek a határai, s nagyobb a stabilitása. Az élesebb határok azt jelentik, hogy a standard formális közegben kevésbé közveleges, mint más nyelvváltozatok, azaz kevésbé keveredik más nyelvváltozatokkal. A stabilitás abban nyilvánul meg, hogy a standardban lassúbbak, ill. rendezettebbek a változási folyamatok, mint más nyelvváltozatokban.

A fentieket társasnyelvészeti szempontból úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a formális standard „beszabályozása”, mondhatni „megregulázása” a nyelvi változatosság mértékének csökkentésére irányul, ami aztán ún. rugalmas stabilitáshoz vezet.⁷ Ez az oka annak, hogy a szakirodalom nem a szabályozottságot emeli ki, hanem a nyelvi változatosság alacsony fokát, a standard „egységességét”, ám a norvég nyelvre gondolva, melynek mindkét standardjában nagyszámú váltakozó hang- és alaktani forma található (l. pl. Vonen 2012), a szabályozottság (kodifikáltság) lényegibbnek tűnik az egységességnél.

A szabályozásnak és a norma „láthatóbbá” tételének fő eszköze a nyelvi kodifikálás, azaz a standard nyelvváltozat szókincsének és nyelvtani rendszerének rögzítése normatív erejű kiadványokban a standard megszilárdítása, továbbá társadalmi elismerése, ill. a meglévő elismertség növelése céljából (l. még alább).

2. Sokfunkciójúság (polifunkcionalizmus)

A modern társadalmakban számtalan olyan nyelvhasználati szintér, ill. tevékenység létezik, amelyet a beszélők nagy része elválaszthatatlanul a standard nyelvváltozattal kapcsol össze. A standard sokkal többféle funkcióban használatos, mint más dialektusok. Ezt a jegyét nevezzük sokfunkciójúságnak vagy más műszóval funkcionális differenciáltságnak. Nyelvi szempontból a standard sokfunkciójúsága különféle regiszterek, stílusok, szövegtípusok és műfajok meglétében nyilvánul meg (l. még alább), melyek a standard nyelvváltozathoz kötődnek (Theses 1929/1983, 91. p.). Bár (ny)elvileg a többi dialektus is alkalmas volna mindazoknak a tartalmaknak a hordozására, amiket a standard hordoz, azaz bármelyik dialektusnak létrejöhetnének olyan regiszterei, stílusai, mint a standardnak, bármelyik dialektusban létrejöhetnének olyan típusú és műfajú diskurzusok, mint amilyenek a standardban jönnek létre, erre általában mégis csak kivételesen kerül sor. A beszélők a többi dialektust általában nem érzik e tartalmak adekvát hordozóinak.

A nyelv maximális funkcionális differenciáltságának egyik eredménye a teljes nyelvi függetlenség vagy nyelvi autonómia, vagyis az az állapot, amikor az adott nyelv minden anyanyelvi beszélője minden kommunikációs szükségét képes az anyanyelvén betölteni. Az ilyen nyelvközösség tagjai nem szorulnak rá arra, hogy bizonyos

7 A változatosság visszaszorítására, az „egységességre” l. pl. Coupland 2007, 42. p.; Hübschmannová-Neustupný 1996, 88–89. p.; Milroy 2001, 531., 545. p.; Romaine 2007, 687. p. A rugalmas stabilitásra l. Mathesius 1932; l. még Garvin 1993/1998, 91. p.; Hübschmannová-Neustupný 1996, 88. p.; Theses 1929/1983, 108. p.; vö. még Bartsch 1985, 33. p.

beszédhelyzetekben (pl. amikor szaknyelvi kommunikációt folytatnak), más nyelvet használjanak. Ezt a maximális funkcionális differenciáltságot csak kevés standardizált nyelv éri el, a legtöbb nyelv annak ellenére, hogy létezik standard változata, heteronóm marad, pl. hiányzik belőlük a szaknyelvi regiszterek egy része (az autonómiára és heteronómiára l. Chambers–Trudgill 1998, 9–11. p.; Trudgill 1992/1997, 11., 29., 58. p.; 2003, 12. p.).⁸

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a maximális funkcionális differenciáltság avagy funkcionális univerzalizmus nem a *standardnak* a sajátja, hanem a *nyelv egésszéé*, ugyanis a nemstandard nyelvváltozatok is töltenek be olyan funkciókat, amiket a standard nem (Starý 1990; 1995, 34–35., 129. p.).⁹

3. Nagyfokú ideologizáltság

Nyilvánvaló tény, hogy a standard nyelvváltozathoz – létrejöttének és működésének sajátjaiból, valamint a modern társadalmakban betöltött szerepéből következően – jóval több nyelvi ideológia kapcsolódik, mint más nyelvváltozatokhoz; különösen igaz ez a főntiek közül az elsőnek említett felfogásra, a „standardra a magasban”. Ezek az ideológiák fontos szerepet töltenek be az ún. standard nyelvi kultúrákban (a fogalomra l. Milroy 2001, 530. p.; magyarul Szabó 2012, 18–21. p.; l. még Silverstein 1996, 284–285. p. és *passim*), melyek közé tartozik a magyar nyelvközösség kultúrája is. A következőkben röviden összefoglalom a standarddal és standardizálással kapcsolatos nyelvi ideológiák közül a fontosabbakat, a magyar nyelvű irodalom két reprezentatív kiadványának, a Nyelvűvelő kézikönyvnek és a Nyelvűvelő kéziszó-tárnak (NyKk. I–II. 1980–1985, NymKsz.² 2005) a szemléletéről szóló korábbi munkáim alapján (l. pl. Lanstyák 2007a, 2008, 2009b, 2010), felhasználva a standarddal és standardizálással kapcsolatos, fontosabb már hivatkozott irodalmat is.¹⁰

Mint általában a nyelvalkításnak, a standardizálásnak is az a meggyőződés az ideológiai alapja, hogy a nyelv egy jól megragadható, létező „dolog” (nyelvi reifikacioniz-

8 A standardizáltságnak számos fokozata van, például aszerint, hogy milyen szövegtípusok léteznek az adott nyelven, milyen témákról lehet az adott nyelven írni, és milyen kidolgozottsági szinten lehet ezt megtenni. Hasonlóképpen abban is nagy különbségek vannak a standard nyelvek között, hogy a kodifikáltságuk milyen jellegű, ill. mértékű (mindezekre l. Wolck 1991, 45. p.).

9 Ennek a ténynek a fel nem ismerése lehetett Starý szerint az egyik oka annak, hogy a széles körben elismert cseh nyelvűvelés-elmélet a gyakorlatban mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

10 A terjedelmi korlátok miatt nincs rá mód, hogy a dolgozatomban említett nyelvi ideológiákat jellemezzem, az egyes ideológiák rövid meghatározásai azonban könnyen hozzáférhetőek az interneten (Lanstyák 2015; vö. még Androutsopoulos 2010; Bartsch 1985, 38., 41. p.; Coupland 2010; Deumert–Vandenbussche 2003b, 461–464. p.; Dolník 2010a, 138–139., 242–244. p., 2010b, 147–203. p.; Elspaß–Maitz 2012, 174. p. és *passim*; Elspaß–Niehaus 2014, 48. p.; Gal 2006a, 2006b; Lippi–Green 1994, 166–171. p., 2004, 292–297. p.; Milroy 2001, 535. p., 2007; Milroy 2001, 63. p.; Milroy–Milroy 2012, 2. p.; Starý 1995, 113–114. p.; Woolard–Schieffelin 1994, 60–61., 64–65. p.).

mus), egy olyan eszköz, amely a társadalomban nagyon fontos funkciókat tölt be (nyelvi instrumentalizmus), s amely ugyanakkor – más eszközökhöz hasonlóan – nem tökéletes (nyelvi deficitizmus). Ezért van szükség arra, hogy a nyelvi változási folyamatokat az ésszerűség jegyében (nyelvi racionalizmus) befolyásoljuk (nyelvi intervencionizmus), s ezáltal elérjük, hogy a nyelv jobban megfeleljen a vele szemben támasztott követelményeknek, különösen fő funkciójának, a hatékony közlés biztosításának (nyelvi kommunikacionizmus, nyelvi kommodizmus, nyelvi effektivizmus), s így a kommunikáció egyre tökéletesebb eszközévé váljon (nyelvi utópizmus).

Az említett célok eléréséhez szükség van többek között a nyelv szókincsének és rendszerének rugalmas megszilárdítására (nyelvi stabilizmus); ennek eszköze a nyelvi sokféleség visszaszorítása (nyelvi homogenizmus; nyelvi invariabilizmus, nyelvi monoformizmus), valamint a nyelvi változások fékezése, például az új jelenségek egy részének a kodifikációból való kizárása által (nyelvi konzervativizmus). A kodifikálással biztosítani lehet, hogy a standard jól elkülönüljön a többi nyelvváltozattól (nyelvi distinkcionizmus, nyelvi varietizmus, nyelvi alligizmus), s így lehetővé váljon a nyelv helyes használata (nyelvi kodifikacionizmus), ami minden igényes közlés alapkövetelménye (nyelvi korrekcionizmus). A standardizálás eme nemes munkájára a nyelv és a kommunikáció kérdéseihez leginkább értő nyelvészek és más szakemberek a legalkalmasabbak (nyelvi expertizmus), akik szakértelmüknél fogva képesek eldönteni, mi helyes a nyelvben és mi nem (nyelvi autonomizmus, nyelvi platonizmus), mi jó „a nyelvnek” és mi nem (nyelvi reifikacionizmus, nyelvi organicizmus).

Az ilyen fejlesztés – bár az egész nyelvre kihatással van – rendszerint egyetlen nyelvváltozatra, a standardra irányul (nyelvi standardizmus). A standard mind nyelvi, mind társadalmi szempontból különleges jelentőségű. Nyelvi szempontból azért, mert más nyelvváltozatoknál gazdagabb, fejlettebb, helyesebb, sőt logikusabb és szebb (nyelvi excellentizmus, nyelvi deficitizmus). A standard a nyelv egészét egymagában reprezentálja (nyelvi totemizmus, nyelvi homogenizmus, nyelvi alligizmus); más nyelvváltozatoktól jól elkülönül (nyelvi distinkcionizmus), sőt fölöttük áll (nyelvi hierarchizmus). Nemcsak „helyesebb” más nyelvváltozatoknál, hanem egyenesen „ő” a helyesség letéteményese (nyelvi autonomizmus; nyelvi platonizmus).

Társadalmi szempontból a standard különleges jelentőségét az adja, hogy a társadalmi (előre)haladás nélkülözhetetlen eszköze, mind az egyén, mind az egész társadalom számára (nyelvi progresszizmus). Ezenkívül a standard nyelvváltozat a nyelv és a nemzet szoros kapcsolatából következően (nyelvi etnolingvizmus) magát „a nemzetet” reprezentálja (nyelvi identizmus, nyelvi totemizmus), és így egyedülálló nemzeti érték (nyelvi axiologizmus; nyelvi szingularizmus, nyelvi nacionalizmus), amely megkülönböztetett tiszteletet, sőt hódolatot érdemel (nyelvi fetiszizmus). A beszélő a standard használatával és „ápolásával” nemzeti érzelmeit (nyelvi etnoidentizmus), sőt a nemzet és az állam szoros kapcsolatából (nyelvi etatizmus) következően hazafiságát (nyelvi patriotizmus) is demonstrálja.

A beszélő egyén számára (első) nyelvének különleges értékét azt adja, hogy az az ő „édes anyanyelve”, amely egyedülálló és pótolhatatlan az életében (nyelvi maternizmus). Ilyen körülmények közt érthető, hogy a standard elsajátítása, használata, ápolása, őrzése és védelme minden ember és minden nyelvközösség erkölcsi kötelessége (nyelvi moralizmus); aki nyelve ellen vétkezik, az nemzete, sőt hazája ellen is vétkezik

(nyelvi organicizmus, nyelvi etnoidentizmus, nyelvi etatizmus). Ezért a standardizálás akkor lehet sikeres, ha a standard elsajátítását erkölcsi neveléssel kapcsoljuk össze (nyelvi pedagógizmus).

A standard nem ismerete, azaz a „helytelen beszédmód” azon kívül, hogy a beszélő nemzeti érzésének és hazafiságának hiányosságáról árulkodik, műveletlenségre, ill. alacsonyabb iskolázottságra (nyelvi doktizmus), továbbá gyöngébb anyanyelvi tudásra (nyelvi kompetencionizmus), sőt alacsonyabb intelligenciára (nyelvi mentalizmus) is vall. Az embernek még a saját anyanyelvét is tanulnia kell, s tudatosan, nagy gondnal és odafigyeléssel kell használnia (nyelvi monitorizmus). A „helytelen beszédmód” mintegy nyelvi gettóba zárja a beszélőt (nyelvi gettoizmus), s megakadályozza, hogy a társadalomban megfelelő módon tudjon érvényesülni (nyelvi progresszizmus). A standard használata ellenben biztosítja az állampolgárok jogegyenlőségét (nyelvi ekvitzizmus, nyelvi univerzalizmus).

Mindezen okoknál fogva az államnak fontos feladata a nyelvédelem, ami elsősorban a standard nyelvváltozat védelmét jelenti, olyan körülmények biztosítását, hogy a standard zavartalanul fejlődhessen (nyelvi protektivizmus); ennek hiányában előfordulhatna, hogy a nyelv romlásnak indul (nyelvi dekadentizmus, nyelvi defektivizmus, nyelvi destruktivizmus, nyelvi organicizmus). A különleges odafigyelést az is indokolja, hogy napjainkban egyre növekszik a társadalmak nyelvi kiszolgáltatottsága, s így fontos feladat biztosítani, hogy a standard megfeleljen a modern kor kihívásainak (nyelvi dependenzizmus). Ezért a standardot terjeszteni kell más nyelvváltozatok rovására is (nyelvi asszimilacionizmus), hogy visszaszoruljanak azok a nyelvváltozatok, amelyek e feladat ellátására nem annyira alkalmasak (nyelvi deficitizmus); ehhez akár jogi eszközöket is indokolt lehet igénybe venni (nyelvi despotizmus). A standard terjesztése nemcsak a nyelvközösségen belül indokolt, hanem az ország egész területén (nyelvi etatizmus, nyelvi szuverenizmus), akár a kisebbségi nyelvek rovására is (nyelvi nacionalizmus; nyelvi majoritizmus; nyelvi monolingvizmus).

Nem elegendő, ha a „nyelvédelem” csak abból áll, hogy az állam jogi úton és más eszközökkel a standard „fejlődéséhez” a megfelelő feltételeket biztosítja: ezen túlmenően a korpuszalakításra is ki kell terjednie, hogy a nyelvbe ne kerüljenek be a nyelvhasználat helytelenségei (nyelvi performancionizmus), ha pedig már esetleg bekerültek volna, kiszoruljanak belőle (nyelvi defektivizmus). Így például védeni kell a nyelvet más nyelvek hatásától (nyelvi purizmus, nyelvi monolingvizmus, nyelvi szuverenizmus), de olykor az újabb belső fejleményektől is (nyelvi konzervativizmus, nyelvi domeszticizmus), amelyek nemegyszer az igénytelen beszédmód termékei (nyelvi perfekcionizmus).

A neologizmusok, legyenek azok akár belső fejlemények, akár kontaktusjelenségek, nemcsak hogy nehezítik a megértést (nyelvi percepcionizmus) és a hatékony kommunikációt (nyelvi effektivizmus, nyelvi kommunikacionizmus, nyelvi kommodizmus), hanem olykor rendszeridegenek is (nyelvi szisztemizmus), máskor jelentésük bizonytalansága miatt veszélyeztetik a közlés pontosságát (nyelvi egzaktizmus). A korábban is meglévő szavak és nyelvtani elemek új jelentései is zavart okozhatnak (nyelvi izomorfizmus). Hangalak tekintetében is nemegyszer problémák vannak velük: nehéz a kiejtésük (nyelvi foniczizmus), ezenkívül helyesírási problémákat is okoznak (nyelvi ortografizmus, nyelvi graficzizmus). Az is előfordul, hogy egy-egy idegen szót sokan eltorzult

hangalakban használják (nyelvi originalizmus), nyelvi műveletlenségükről adva így tanúbizonyságot (nyelvi kompetencionizmus).

Az idegen eredetű, ill. a belső keletkezésű nyelvi formák egy részének használata nemcsak a beszélőre nézve hátrányos, hanem a nyelvre nézve is (nyelvi reifikacionizmus, nyelvi organicizmus), mivel az ilyen formák nemkívánatos nyelvi változásokhoz vezethetnek (nyelvi dekadentizmus). Vannak olyan formák, amelyek egyszerűen csak fölöslegesek, mert nem hoznak a nyelvbe semmi többletet a hagyományos kifejezőeszközökkel összehasonlítva (nyelvi necesszizmus, nyelvi invariabilizmus, nyelvi homogenizmus). Nyelvünk egyébként is olyan gazdag és fejlett, hogy nem szorul rá arra, hogy más nyelvekből kölcsönözzön elemeket vagy nyelvi formákat (nyelvi szufficientizmus, nyelvi effabilizmus). Ráadásul előfordulhat, hogy az idegen elemek vagy belső keletkezésű neologizmusok kifejezetten károsnak bizonyulnak a nyelvre nézve (nyelvi damnificizmus), például azért, mert kiszorítják a hagyományosan használt, belső keletkezésű formákat (nyelvi extrudizmus).

Az idegen nyelvi elemek – és még inkább nyelvi formák (pl. tükörfordítások, nyelvtani jelenségek) – nemcsak a nyelvműködés szempontjából jelentenek veszélyt a standardra, sőt a nyelv egészére nézve, hanem azért is, mert hatásuk folytán megkophatnak a nyelv ősi sajátosságai (nyelvi anciantizmus), jellegzetes kifejezőmódjai (nyelvi idiomizmus), s így a nyelv nemcsak hogy veszít természetességéből (nyelvi naturizmus), szépségéből (nyelvi dekorizmus) és kifejezőerejéből (nyelvi expresszivizmus), hanem az a képessége is sérül, hogy tükrözze beszélőinek sajátos gondolkodásmódját, „észjárását” (nyelvi relativizmus, nyelvi szingularizmus), és kifejezzen valamit a nyelv és a nemzet „esszenciájából” (nyelvi karakterizmus, nyelvi autentizmus). A nagyfokú idegen nyelvi hatás, különösen ha a nyelvtani rendszerben is érvényesül, rendszerbomlást idézhet elő (nyelvi dilaborizmus), sőt akár a nyelv elhagyásához, nyelvcseréhez is vezethet (nyelvi relinkvizmus).

A standardot nemcsak az idegen nyelvekből származó elemektől és formáktól kell védeni, hanem a kevésbé iskolázott beszélők nyelvéből származó elemektől és formáktól is, mert azok nemegyszer a nyelvromlás termékei (nyelvi defektivizmus), és rombolják a beszélők ízlését, a közléseket pedig igénytelené teszik (nyelvi docilizmus, nyelvi elitizmus, nyelvi elegantizmus, nyelvi perfekcionizmus). A helyes nyelvhasználat mércéje nem lehet pusztán az érintett nyelvi elemek és formák elterjedtsége, hanem az is számít, hogy kik használják őket: például a szépirodalom nagyjai által szentesített nyelvi formák nyilvánvalóan sokkal értékesebbek, mint azok, melyek az újabb időkben a beszélők tudatlansága miatt kerültek be a nyelvbe (nyelvi belletrizmus, nyelvi legitimizmus, nyelvi konzervativizmus, nyelvi szkriptizmus).

Hiba volna azonban azt gondolni, hogy csak az iskolázatlan beszélők árthatnak a nyelvnek (nyelvi destruktivizmus); sok nyelvi vétséget követnek el például a hivatalnokok is, amikor fontoskodó stílusban (nyelvi aformalizmus), mesterkélt (nyelvi normalizmus, nyelvi naturizmus), körülményesen, terjengősen (nyelvi szimplicizmus, nyelvi szintetizmus, nyelvi brevizmus), személytelenül (nyelvi perszonalizmus) fogalmaznak, szaknyelvi zsargon használatával nehezítve a megértést (nyelvi antizsargonizmus, nyelvi perpcionizmus). Azt se felejtjük el, hogy bár az iskolázott városi beszélők nyelvhelyesség tekintetében általában előtte járnak az iskolázatlan falusi beszélőknek (nyelvi elitizmus, nyelvi urbanizmus), idegennyelv-ismeretük miatt több a beszédükben az ide-

genszerűség (nyelvi purizmus), beszédük kevésbé természetes (nyelvi naturizmus), mint az idegen nyelvek hatásának kevésbé kitett, egy romlatlanabb nyelvet őrző falusi beszélőké (nyelvi ruralizmus). Akadnak olyan nyelvhelyességi problémák is, amelyek egyformán érintik a művelt és műveletlen beszélőket; ilyen például az udvariatlan, sőt trágár beszédmód terjedése (nyelvi decentizmus, nyelvi antiobszcenizmus).

A bemutatott nyelvi ideológiák közül azokat, amelyek közvetlenül a standard nyelvváltozat jellegével és szerepével kapcsolatosak, átfogóan nyelvi standardizmusnak nevezzük; a nemzetközi irodalomban a kétértelmű „standard ideológia” a nevük (l. pl. Milroy 2001, 2007). Külön csoportként különíthetők el azok a nyelvi ideológiák, amelyek a standard nyelvváltozat kodifikálásában, ill. általában a nyelvhelyességgel kapcsolatos döntésekben játszanak szerepet, egyebek közt annak eldöntésében is, hogy konkrét közlésekben mely nyelvi elemek és formák minősülnek „helyesnek”, azaz standardnak. Ezeket az ideológiákat nyelvhelyességi ideológiáknak nevezzük (l. Lanstyák 2010, 2011a).

A főntebb már említett ideológiák számottevő része is besorolható a nyelvhelyességi ideológiák közé, még ha sokuk más típusú standardista diskurzusokban is szerepet kap, nem csak a nyelvhelyességi ítéletekkel kapcsolatosakban. Ilyen a nyelvi aformalizmus, ancientizmus, antizsargonizmus, autentizmus, belletrizmus, brevizmus, dekorizmus, docilizmus, domeszticizmus, effektivizmus, egzaktizmus, elegantizmus, elitizmus, expertizmus, expresszivizmus, foniczizmus, graficzizmus, homogenizmus, idiomizmus, invariabilizmus, izomorfizmus, kodifikacionizmus, konzervativizmus, legitimizmus, monitorizmus, monolingvizmus, moralizmus, naturizmus, originalizmus, ortografizmus, percepcionizmus, perfekcionizmus, perszonalizmus, purizmus, szimplicizmus, szintetizmus, szisztemizmus. Nagymértékben ambivalens – a kodifikációs döntésekben legalább annyiszor figyelmen kívül hagyott, mint ahányszor figyelembe vett¹¹ – ideológiák a nyelvi intuicionizmus, logiczizmus, natvizmus, normalizmus, ruralizmus, szituacionizmus, urbanizmus és uzualizmus.

A standard nyelvváltozat, ill. a standardista diskurzus jellemzéséhez az is hozzátartozik, hogy mely ideológiák nem vagy alig játszanak szerepet a kodifikációs, ill. nyelvhelyességi döntésekben és általában a hagyományos standardista diskurzusokban. Ilyenek a nyelvi egalitarizmus, ekvilibrizmus, intaktizmus, internacionalizmus, komplikacionizmus, liberalizmus, modernizmus, multilingvizmus, neutralizmus, opulizmus, plebejizmus, pluralizmus, regionalizmus, rekreacionizmus, spontaneizmus, vernakularizmus. Ezen ideológiák többsége rendszeresen megjelenik a standard hegemoniájának megtörésére irányuló antistandardista diskurzusokban, amelyek egyébként – paradox módon – szintén standardista diskurzusoknak tekinthetők, mivel nagymértékben tiszteletben tartják a standardista diskurzus „játékszabályait” (Silverstein 1996).

11 Tudni kell azonban, hogy kisebb mértékben szinte mindegyik, a nyelvhelyességi döntésekben szerepet játszó ideológia alkalmazása ambivalens módon történik (azaz némelykor ezeket is figyelmen kívül hagyják a nyelvalkítók, és más ideológiákkal érvelnek az érintett nyelvi elem vagy forma helyessége mellett vagy ellen).

A standardizálással kapcsolatos tevékenységek

A standardizálás legáltalánosabb megközelítésben nem más, mint sajátos jellegű nyelvi változások előidézésére irányuló tudatos tevékenység, azaz nyelvalakítás (vö. Deumert–Vandenbussche 2003a, 1. p.). Legfontosabb célja, hogy az érintett nyelv – pontosabban annak (többnyire) egyetlen változata, a standard – alkalmassá, ill. minél alkalmasabbá váljon sokféle nyelvi és nyelven kívüli funkció betöltésére, a zajmentes kommunikáció biztosításától a „nemzeti egység” szimbolikus kifejezésén, ill. a más nyelvközösségektől való szimbolikus és tényleges nyelvi eltávolodáson át egyes, a standardhoz nehezebben hozzáférő társadalmi rétegek marginalizálásáig (a standard némely funkcióira I. Garvin 1993/1998, 94–99. p.).

Ha konkrét tevékenységek vonatkozásában akarjuk meghatározni a „standardizálást”, olyan nyelvalakító célzatú tevékenységek és folyamatok összességének tekinthetjük, melyekben az a közös, hogy fontos szerepet játszanak a standard nyelvváltozat létrejöttében, a létrejött standard implementálásában, terjesztésében, karbantartásában és fejlesztésében, valamint a standardról szóló metanyelvi diskurzusban. E tevékenységek jellemzése során, amint látni fogjuk, kitűnően hasznosíthatók a prágai iskola irodalmi nyelv-elméletéből és nyelvművelés-elméletéből, valamint a nyelvtervezés klasszikus elméletéből ismert, a standardizálás különféle mozzanataira, eljárásaira utaló fogalmak.

0. Koinésodás

Az elsőként említett folyamat, a koinésodás,¹² azért kapta a 0. sorszámot, mert szigorúan véve nem tartozik a standardizáláshoz, nélküle a standardizációs tevékenységek áttekintése mégis hiányos volna. Koinésodáson azokat a nyelvi folyamatokat értem, melyek során nyelven belüli vagy nyelvközi kontaktushelyzetben kölcsönösen érthető földrajzi vagy társadalmi dialektusok, ill. kölcsönösen érthető, közeli rokon nyelvek¹³ érintkezéséből egy új, mintegy kompromisszumos, viszonylag stabil dialektus, ill. nyelv jön létre, a koiné. Szemben a szokásos összetartással (konvergenciával), amely azzal

12 A koinéra és koinésodásra I. Britain 2010; Bubenik 1993, 9. p.; Kerwill–Williams 2005, 1023. p.; Kerwill 2010; Mesthrie 1993; Mühlhäusler 1993, 81. p.; Siegel 1985, 1993a, 1993b, 1995; Trudgill 1986, 107–108. p., 2010; Tuten 2007; magyarul Cseresnyési 2004, 173. p.; Kalcsó 2010.

13 A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak dialektusokról fogok beszélni, de a megállapításaim a nagymértékben kölcsönösen érthető, közeli rokon nyelvekre is érvényesek, olyanokra, mint amilyen pl. orosz és fehérorosz (a kétnyelvű területeken használt koiné a traszjanka; Grenoble 2010; Sender 2014), orosz és ukrán (szurzsik; Grenoble 2010; Kent 2010), spanyol és portugál (fronterizo vagy portuguol; Lipski 2006, 2010), történeti példa az angol és az óészaki nyelv a skandinávok angliai hódításainak időszakában, a 8–11. század közt (Dawson 2003). Itt említem meg, hogy Siegel tágabban határozza meg a koinésodásban részt vehető kódok körét: az egymással kölcsönösen érthető dialektusokon és egymással kölcsönösen érthető rokon nyelveken kívül ide veszi az egymással kölcsönösen nem érthető nyelvjárásokat is, amennyiben egy közös standardhoz vagy irodalmi nyelvhez tartoznak (1985, 365. p.), továbbá az egymással kölcsönösen nem érthető pidzsineket és kreolokat is, amennyiben ugyanaz a szupersztrátumnyelv áll fölöttük (1985, 370. p.).

jár, hogy az érintkező nyelvváltozatok egyre jobban hasonlítanak ugyan egymásra, de megőrzik önazonosságukat, a koinésodás eredménye egy új, addig nem létező dialektus – a folyamatban részt vevő dialektusok megszűnnek létezni (vö. Siegel 1985, 370. p.). A koinésodási folyamat olykor két, de gyakrabban három nemzedéknyi időt vesz igénybe. A létrejövő kontaktusváltozat működhet összekötő „másodnyelvként” is, de „első nyelvvé”, anyanyelvvé is válhat, kifejezve a lakosságkeveredés nyomán új közösséggé formálódott emberek új identitását.

A koiné műszó – mint köztudott – az ókori görög koiné dialektus nevére megy vissza. A görög koiné nyelvjárás-keveredés folytán keletkezett, s a hellenizmus időszakában vált széleskörűen használatossá: a macedón birodalom hivatalos nyelveként nemzetközi *lingua franca* szerepet is kapott; jelentőségére utal az is, hogy az Újszövetség is a koinében íródott. A római kor koinéja az évszázadok folyamán – immár anyanyelv-változatként – a mai görög dimotikivé vált (l. pl. Bubenik 1993). Magát a koiné műszót bizonyos korábbi előzmények után a 20. században kezdték el a nyelvészek széleskörűen használni a spontán egységesülés folytán létrejött nyelvváltozatok jelölésére; a *koineization*, *koineizing* műszó viszont csak a 20. század utolsó harmadában került forgalomba (l. Siegel 1985, 364. p.; Trudgill 1992/1997, 37–38. p.) társasnyelvészeti fogalomtárának magyar fordításába koinésodás formában került be.

A koiné jelentése idővel egyre inkább az ilyen típusú nyelvek egyik válfajára, az ún. bevándorló koinékre szűkült le, melyek egy lakatlan vagy gyéren lakott helyen letelepedett, egymás nyelvét értő, de különféle dialektusokat vagy közeli rokon nyelveket beszélő lakosság közös nyelveként formálódnak. Számunkra azonban, témánknál fogva, az ún. regionális koinék a fontosabbak, mivel ezek közvetlenebbül kapcsolódnak a standardizáláshoz, mint a bevándorló koinék. A regionális koinék úgy keletkeztek, hogy az eltérő dialektusokat beszélő lakosság nem költözött tömegesen új lakhelyre, csak éppen intenzívebben kezdett el érintkezni egymással.

Témánk szempontjából azért érdemes a koinéra is kitékinteni, mert azok a folyamatok, amelyek a középkorban és a korai újkor évszázadaiban egészen a felvilágosodás koráig jellemezték az irodalmi nyelvek („standardok”) kialakulását, sokkal jobban hasonlítanak az emberiség történetét alighanem végigkísérő koinésodási folyamatokra, mint a mai értelemben vett standardizálásra, amely a modern kor terméke. Ez még akkor is így van, ha az írott nyelvi egységesülés nem feltétlenül épült teljes mértékben beszélt nyelvi előzményekre, s ha nagyobb fokú tudatossággal történt is, mint amilyet a prototipikus beszélt nyelvi koinésodásban láthatunk.

A két folyamat közt a legnagyobb különbség valószínűleg az, hogy a koinésodás hátterében más nyelvi ideológiák állnak, mint a standardizálás hátterében (Takeda 2002, 143. p.).¹⁴ Azok közül a nyelvi ideológiák közül, amelyekről főntebb szó volt, valószínű-

14 Takeda (i. h.) ugyan úgy fogalmaz, hogy a standardizáció ideológiákat implikál, míg a kiegyenlítődes nem, de ez nyilván az ő eltérő ideológiáfelfogásából következik. Mivel jómagam úgy gondolom, hogy nincs metanyelvi tevékenység ideológiák nélkül, és mivel némi metanyelvi tevékenység bizonyosan kíséri a spontán koinésodást is, valamilyen – akár tudatos, akár tudattalan – ideológiák bizonyosan abban is fellelhetőek, csak éppen más tartalmúak és más jellegűek, mint a standardizálásban (vö. még Armstrong–Mackenzie 2013, 162. p.).

leg nagyon kevés kísérhette az irodalmi nyelvek kialakulását a modern kor előtti időszakban, s amelyek mégis működtek, azok is inkább verbalizálatlan vagy implicit, mint explicit módon jelentkezhettek, már csak abból következően is, hogy a koinésodás kevésbé tudatos, alulról vezérelt (bottom-up) folyamat (legalábbis makroszinten), szemben a standardizációval, amely jellemző módon felülről vezérelt (top-down) tevékenység).

Ebből következően úgy látom, hogy a mai standard nyelvváltozatok középkori és kora újkori előzményeit szerencsésebb volna koinénak tekinteni, kialakulásuk folyamatát pedig inkább koinésodásnak, mint standardizálásnak nevezni. Ugyanezt a gondolatot nemrégiben Kalcsó (2010) is felvetette egyik kéziratos munkájában, melyben a magyar irodalmi nyelvben bekövetkezett egységesülési folyamatokkal kapcsolatos korábbi vizsgálatainak (l. Kalcsó 2007) eredményeit is felhasználva javasolja, hogy a nyelvjárás-keveredés révén spontán módon végbemenő 16. és 17. századi nyelvi egységesülésre a *standardizáció*, ill. *standardizálódás* helyett inkább a *koinésodás* műszót kellene használni (a nemzetközi irodalomban ismert *koineization* magyar megfelelőjeként). Ő is úgy látja, hogy „a sztenderdizáció során egységesülő írásbeliség és a koinésodás során egységesülő beszélt nyelv valójában csak a közvetítő közegben és a tudatosság meglétében vagy hiányában tér el egymástól: a két folyamat egyébként hasonló”.

Érdemes még megemlíteni, hogy van der Wal (2003, 166. p.) is amellett érvel a standardizálásról írott tanulmányában, hogy a *standardizáció* műszó ne legyen használva parttalanul, s ne váljon elmosódottá a különbség a középkori összetartó tendenciák és a valódi standardizálás között („I would rather not use the term *standardization* in the broad and vague sense by which the major differences between the medieval converging tendencies and standardization proper are blurred out”). Nos, az említett „összetartó tendenciák” aligha lehetnek mások, mint a spontán koinésodás folyamatai. Rutten és mtsai (2014, 13. p.) hasonló megfontolásokból a szupralokalizáció (supralocalization) műszóval javasolják jelölni a középkort követő egységesítő nyelvi folyamatokat egészen a 18. századig, amikor kezdetét vette a szó mai értelmében vett standardizáció.

1. Kiválasztás és (elsődleges) kodifikálás

A kiválasztás (szelektálás) korpusztervezési – egyetemesebb terminológiával korpuszalkítási¹⁵ – tevékenység, makroszinten a leendő standard nyelvváltozat alapjául szolgáló nyelvjárás és/vagy szociolektus kijelölését jelenti, mikroszinten pedig az egyes

15 A „korpusztervezés” és a többi fentebb említett rokon fogalom a nyelvtervezés-elmélethez kötődik, ugyanakkor ilyen tevékenységek már a nyelvtervezés-elmélet alapján folytatott nyelvalkító tevékenységeket megelőzően is léteztek, s ma sem nevezhetünk minden nyelvalkító tevékenységet nyelvtervezésnek. Ezért érdemesebb korpuszalkításról, s hasonlóan státuszalkításról, presztízszalkításról stb. beszélni (l. Lanstyák 2007b). Az ilyen értelemben vett *alkítás* az angol *management* megfelelője; a *language management* kifejezés tudvalevőleg nem korlátozódik az ún. nyelvmenedzselés-elméletre (erre l. pl. Jernudd 1993; Nekvapil 2006, 2009; Nekvapil–Sherman 2015; Neustupný 2002; Neustupný–Nekvapil 2003; magyarul Lanstyák 2014b; Szabómihály 2007), hanem tágabb érvényű.

nyelvi változók konkrét változatainak (variánsainak) a formálódó standardba való beemelését (Bartsch 1985, 24. p.; Haugen 1983/1998, 143–149. p.; vö. Deumert–Vandenbussche 2003a, 4. p.).¹⁶ A megfelelő nyelvváltozat, ill. konkrét nyelvi formák kiválasztása nem valamiféle „objektív kritériumok” alapján történik, hanem azt mind makro-, mind mikroszinten erőteljesen befolyásolják különféle nyelvi ideológiák, elsősorban azok, amelyeket főntebb a nyelvhelyességi ideológiák közt említettünk (vö. Haugen 1966/1998, 18. p.; 1987, 632. p.). A kiválasztási folyamatot motiváló leg-alapvetőbb nyelvi ideológia a nyelvi homogenizmus és invariabilizmus.

Társasnyelvészeti szempontból a kiválasztás az a folyamat, amely a nyelv természetes változatosságának visszaszorításához vezet (vö. Deumert–Vandenbussche 2003a, 4. p.; Milroy 2001, 531–532. p., 2007, 133. p.). A kiválasztási folyamat eredményét a főntebb már említett kodifikálás rögzíti és mintegy szentesíti, s egyszers-mind elérhetővé teszi a lakosság szélesebb rétegei számára. Az új standard nyelvi normát alkotó szabályok és nyelvi elemek bekerülnek a standard nyelvhasználat alapjául szolgáló, normatív célzatú kézikönyvekbe: nyelvtanokba, nyelvi és helyesírási szótárak-ba, helyesírási szabályzatokba, nyelvművelő és stilisztikai kézikönyvekbe stb. (l. Deumert–Vandenbussche 2003a, 6. p.; Dolník 2010a, 162–166. p.; Garvin 1993/1998, 90. p.).¹⁷

Ha az adott nyelvváltozatnak anyanyelvi beszélői is vannak, a kodifikálás az általuk öntudatlanul birtokolt nyelvi normát tudatossá és „láthatóvá” teszi („benne lesz” a nyelv-tankönyvekben és a szótárakban), ezáltal pedig megteremti annak a lehetőségét, hogy a standard bizonyos színtereken az elvárt nyelvhasználat mintájává váljon. Sőt a standard normájának követése – a jogi kodifikáláshoz hasonlóan, de annál kevésbé „erőszakosan” – bizonyos nyelvi színtereken, ill. beszédhelyzetekben tulajdonképpen kötelezővé válik, a standard normájának megsértése bizonyos szankciókat is maga után vonhat, ha nem is olyanokat, mint a jogi normák megsértése (vö. Bartsch 1985, 37. p.).¹⁸

16 Többnyelvűségi helyzetben Haugen (1983/1998, 144. p.; 1987, 629–630. p.) ide veszi annak a nyelvnek a kiválasztását is, amely az adott közösségben használatos lesz a standardra jellemző funkciókban, ám ennek még közvetlenül nincs köze magához a standardizáláshoz.

17 Kiválasztásra nem kizárólag korábban standard nyelvváltozattal nem rendelkező nyelvek esetében lehet szükség; van példánk arra is, hogy egy meglévő standardnak megváltoztatták a nyelvjárási alapját, egy másik nyelvjárást választva a standard alapjául (l. Haarman 1990/1978, 70. p.).

18 A nyelvi és a jogi kodifikálás olykor át is fedődik. Erre nevezetes példa a szlovák államnyelvtörvény, amely bizonyos nyelvi színtereken és beszédhelyzetekben a standard nyelvváltozat használatát kodifikálta, s egyik rendelkezésében azzal bírta meg a kulturális minisztériumot, hogy az hagyja jóvá és tegye közzé „az államnyelv kodifikált formáját”, ami a gyakorlatban néhány kodifikációs kiadványnak a kiválasztását jelenti. A minisztérium legújabb ezzel kapcsolatos dokumentuma 2014-ből való (<http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk/zverejnenie-kodifikovanej-podoby-2c4.html>); a minisztérium weboldaláról maga a nyelvtörvény szövege is letölthető szlovák és angol nyelven, az összes, 1995 óta eszközölt módosítással együtt (<http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk/zakon-o-statnom-jazyku-c2.html>).

Az olyan nyelvek esetében, melyekben korábban koinésodás ment végbe, a standardizálódás ráépülhet a koinésodási folyamatra, felhasználhatja annak eredményeit. Ez esetben kiválasztásra csak kisebb mértékben van szükség, a hangsúly a már többé-kevésbé létező koiné változat kodifikálásán, ill. továbbfejlesztésén¹⁹ van (l. Haugen 1966/1998, 17. p.).

Ha a standardizálni kívánt nyelv még nem rendelkezik írásbeliséggel, vagy rendelkezik ugyan, a beszélők (mérvadó csoportjai) azonban nem elégedettek a meglévő grafikai rendszerrel, a kiválasztási, ill. kodifikálási folyamatot a grafizálás egészíti ki, azaz az érintett nyelv írásrendszerének és helyesírásának a létrehozása (l. Ferguson 1968/1971, 222–223. p.; Haarman 1990/1998, 69. p.; Haugen 1966/1998, 17. p., 1983/1998, 145. p., 1987, 630–631. p.). A grafizálástól érdemes megkülönböztetni a literalizálást, amely egy korábban csak beszélt nyelvi formában élő nyelv elsődleges írott nyelvi változatának, regiszterének a megalkotását jelenti (Bartsch 1985, 25. p.; Wolck 1991, 45. p.). A beszédhelyzetbe ágyazott beszélt és a sokszor dekontextualizált írott nyelv között szükségszerűek a szerkezeti különbségek (vö. Lanstyák 2009a, 16–17. p.), így aztán az írásrendszer megalkotása önmagában korántsem azonosítható az írott nyelv létrehozásával, annak csupán a feltételeit teremti meg (vö. Wolck 1991, 50. p.).

Haugen (1983/1998, 145., 148. p., 1987, 630–631. p.) ezzel összefüggésben terminológiailag megkülönbözteti még a grammatikálást mint a nyelvtani szabályok megállapítását és megfogalmazását, valamint a lexikalikálást mint a szókészleti elemek kiválasztását, stílus- és rétegbeli használatuk kijelölését (l. még Baldauf 1989, 4–5. p.); a fonizálásnak nevezhető lehetséges standardizálási eljárás kihagyása arra utal, hogy Haugen a beszélt, ill. egyáltalán a hangzó nyelv standardizálásával nem számolt (Baldauf 1989, 4. p.).

2. Fejlesztés

A fejlesztés a korpuszalkítás további szakasza. Azok a munkálatok tartoznak ide, melyek révén a már létező, társadalmilag elfogadott és a nyelvhasználat bizonyos szinterein használatossá vált standard nyelvváltozat alkalmassá lesz az újabb meg újabb funkciókban való használatra, ill. meglévő funkcióinak egyre hatékonyabb ellátására. Hogyha a fejlesztésre a nyelvnek mint egésznek a szemszögéből tekintünk, azt mondhatjuk, hogy sok dialektus helyett a legtöbb esetben csak egyetlenegy van fejlesztve, a standard. Az ilyen „egyváltozatú” fejlesztés mögött a nyelvi és anyagi gazdaságosság követelményei állnak,²⁰ de itt is „besegíthetnek” bizonyos nyelvi ideológiák, a nyelvi effektivizmuson kívül például a nyelvi racionalizmus, instrumentalizmus, kommunikacionizmus, izomorfizmus, translatabilizmus és invariabilizmus (vö. Haugen 1966/1998, 22. p.; Tauli 1974/1998, 51–52. p.).

19 Erre l. a következő pontokban említett tevékenységeket, ill. folyamatokat.

20 Erre beszédes példa, hogy a Microsoft eleinte csak az egyik norvég standardra, az elterjedtebbre (Bokmål) volt hajlandó lefordítani az Office-t, a kevésbé elterjedtre (Nynorsk) nem. Csak miután a norvég középiskolák bojkottal fenyegették meg a Microsoftot, egyezett az mégis bele a fordításba (Deumert–Vandenbussche 2003a, 12. p.).

A fejlesztés egyik fő összetevője a funkcionális differenciálás (Havrának 1932, 41–70. p.)²¹ vagy más terminussal funkcionális fejlesztés (Haugen 1983/1998, 148. p.), ami nem más, mint az érintett nyelv funkcionális hatókörének kiterjesztése sajtónyelvi, szakmai, tudományos, szépirodalmi és más regiszterek, stílusváltozatok, szövegtípusok, műfajok és műnemek kifejlesztése által²² (vö. Deumert–Vandenbussche 2003a, 7. p.). A mai modern társadalmakban a funkcionális fejlesztés a feltétele annak, hogy a standard főntebb említett jellegadó sajátsága, a sokfunkciójúság létrejöjjön és erősödjön. Milroy (2007, 134. p.) a funkcionális fejlesztést a standardizálás egyik hajtóerejének tekinti.

A funkcionális fejlesztés a haugeni elaborálásnak (kimunkálásnak) is fő összetevője (l. Baldauf 1989, 6–7. p.; Deumert–Vandenbussche 2003a, 7. p.; Haugen 1983/1998, 148. p., 1987, 632–633. p.). Az elaborálás „sok szempontból nem más, mint a modern világ funkcióinak megfelelő normák kivitelezésének a folytatása” (Haugen 1983/1998, 146. p.). Mint ilyen mindenekelőtt további lexikálást jelent: szókincs bővítést, a lexikális kifejezési eszközök differenciálódását. Emellett az elaborálás a nyelvi rendszer más síkjain is előidézhet tartós nyelvi változásokat, így elsősorban a mondatban, de más területeken is (Fishman 1983, 109. p.; Havránék 1932, 43. p.).

Haugen egy másfajta korpuszalakítási törekvésről is beszél, amely a standard „érzelmi és költői kifejezőképességének” a növekedését célozza (1966/1998, 22–23. p.). Ezt mikroszinten az alább említett „intellektualizálás”-sal rímeltetve, azt kiegészítve emfatizálásnak nevezhetjük, makroszinten pedig a funkcionális fejlesztés részeként stilisztikai fejlesztésről beszélhetünk (l. még Baldauf 1989, 6–7. p.).²³

A fejlesztés tárgykörébe tartozik két további fogalom, az intellektualizálás²⁴ (Havrának 1932, 45–52. p.; Péter 1976, 410. p.; Theses 1929/1983, 91–92. p.) és a modernizálás (l. Ferguson 1968/1971, 226–227. p.; vö. még Bartsch 1985, 38. p.; Haugen 1987, 74. p.) is. Szemben a funkcionális fejlesztéssel, amely makroszintű tevékenység (egész nyelvváltozatokat érint), az intellektualizálás és a modernizálás inkább mikroszinten (az egyes konkrét nyelvi formák szintjén) érvényesül. A funkcionális fejlesztés tehát arra irányul, hogy a különböző tudományok, szakmák stb. művelésére ren-

21 Havránék tanulmányának ez a része kivonatossan angolul is olvasható, l. Havránék 1932/1983.

22 Havránék (1932, 42. p., 1942/1963) négy fő funkcionális nyelvváltozatot (funkcionális nyelvet, ill. funkcionális dialektust) különböztet meg: az általános közlési funkciót betöltő társalgási nyelvet, a speciális gyakorlati szakmai közlési funkciót betöltő szakmai nyelvet, a speciális elméleti (tudományos) közlési funkciót betöltő tudományos nyelvet és az esztétikai, költői funkciót betöltő költői nyelvet (l. még Péter 1976, 411. p.). Ezek közül csak a tudományos elméleti hiányzik teljesen a nemstandard nyelvváltozatokból, a többi azokban is megvan, ám sokkal kevésbé kimunkált formában és jóval kevesebb változatban, mint a standardban (gondoljunk pl. a népi mesterségek szaknyelvére vagy a népköltészeti alkotások nyelvére).

23 Amennyiben a „funkcionális differenciálás” műsőt részesítjük előnyben, ennek részeként „stilisztikai differenciálódásról” beszélhetünk, ugyanolyan értelemben, ahogy egyébként ezt már Havránék (1932, 43. p.) is teszi („funkčnī a stylistické rozlišování jazyka”). L. még Havránék–Weingart szerk. 1932, 255. p.

24 A nyelvi racionalista ideológia szerepére jól rámutat az a tény, hogy az „intellektualizálás” műszo mellett a „racionalizálás” is használatos volt (l. Havránék 1932, 45. p.).

delkezésre álljanak adekvát (anya)nyelvi regiszterek. Ezzel szemben az intellektualizálásnak az a fő célja, hogy „a nyelv” alkalmas közvetítője legyen az elvont gondolkodásnak is, például azzal, hogy az egyértelműen meghatározható fogalmaknak egyértelmű nyelvi megfelelőjük jön létre, továbbá azzal, hogy a nyelv alkalmassá válik további finom értelmi árnyalatok megkülönböztetésére, különös tekintettel az elvont fogalmakra és azok hierarchikus rendszerére (Havrának 1932, 45. p.).

A modernizálás fontos célja, hogy mindaz, ami a fejlesztett nyelv számára mintaként szolgáló nyelvekben könnyen kifejezhető, könnyen kifejezhetővé váljon a fejlesztett nyelvben is, vagyis minél nagyobb mértékű legyen köztük a kölcsönös fordíthatóság (I. Fishman 1974, 16., 24–25. p., 1974/1998, 32–33. p.; Garvin 1993/1998, 92. p.), ill. elméleti szempontból nézve minél nagyobb legyen köztük a jelentéstani szerkezeti egybevágóság, melynek a nagyobb fokú kölcsönös fordíthatóság a gyakorlati következménye. Innen nézve a modernizálást olyan törekvésnek is meghatározhatjuk, melynek célja az adott nyelvnek más, etalonként szolgáló nyelvek szintjére való felfejlesztése (Ferguson 1968/1971, 226. p.).

3. Nyelvművelés

A nyelvművelés nem más, mint a már létező standard nyelvváltozat „karbantartása”, határainak őrzése, a „határsértések” minimalizálása, ill. a „határsértő események” elemzése abból a szempontból, hogy ezek úgymond építő vagy romboló jellegűek-e a meglévő standard szempontjából; ez az előző kettőhöz hasonlóan szintén korpuszalkító tevékenység. Nemcsak a nyelven belüli határok őrzéséről van szó, pontosabban a standard határainak védéséről más nyelvváltozatokkal szemben, hanem a nyelvek közötti határok őrzéséről is, aminek egyik eszköze a más nyelvből származó elemek „letepedési engedélyének” megtagadása. E korpuszalkító tevékenység mellett határőrzés folyik a diskurzusalakítás terén is, pl. a kódváltó beszédmód megőrzésével. (Vö. Gal 2006a, 19–20. p.; 2006b, 169–170. p.)

A nyelvművelői munkának legalábbis egy része nem választható el mereven az előző pontban említett fejlesztéstől (vö. Haugen 1983/1998, 146. p.), így kapcsolatba hozható az ott említett kimunkálással, intellektualizálással és emfatizálással is. Ez azért van így, mert a „határsértések” egy része pozitív elbírálást kap a nyelvművelők részéről, az érintett jelenségek bebocsátást nyernek a standardba, amivel a nyelvművelők hozzájárulnak a standard továbbfejlesztéséhez is. (Nem kifejezetten a magyar nyelvművelésre gondolok itt, hanem a nyelvművelésre általában; a magyar nyelvművelésnek sajnos alig van pozitív szerepe a standard fejlesztésében; I. Lanstyák 2007a, 2008, 2010, 2014a.)

A „nyelvművelés” címkéje alá vonható korpuszalkító tevékenységek egyik eszköze a létező diskurzusok, ill. sokszor inkább csak elszigetelt diskurzuselemek értékelése (a gyakorlatban inkább bírálata) és javítása (vö. Bartsch 1985, 37. p.; Szabó 2012, 108–181. p. és *passim*).²⁵ Némely nyelvközösségben, pl. a magyarban és a szlovákban

²⁵ A diskurzusok bírálatával a prágai iskola nyelvművelés-elmélete is foglalkozott, ma is meg-szívlelendő szempontokat nyújtva ehhez a tevékenységhez (Havrának 1932, 79–83. p.; I. még Dolník 2010a, 190–196. p.).

ezeket a tevékenységeket erősen befolyásolja a nyelvi protektivizmus, konzervativizmus, performancionizmus, stabilizmus, opulizmus, expertizmus és utópizmus, s bizonyos vonatkozásokban számos további ideológia is, többek között a purizmus, a homogenizmus, továbbá a perfekcionizmus, effektivizmus, dekorizmus, szisztemizmus, racionalizmus és logícizmus (l. pl. Dolník 2010a, 192–196. p.; Ferguson 1977, 15–17. p.; Lanstyák 2010, 2014a). Mivel ezen ideológiák alapján történő nyelvalakítás rendszerint nem áll összhangban a hétköznapi beszélők kommunikációs érdekeivel, ezekben a közösségekben a nyelvművelők tevékenysége újabb meg újabb nyelvi és társadalmi problémákat gerjeszt (l. pl. Kálmán 2004; Kontra 2006, 2012; Kontra–Saly szerk. 1998; Lanstyák 2007a, 2009b, 2009c, 2014a stb.; Sándor 2002).

A standard nyelvváltozat művelése egyszersmind a standardizálás, ill. kodifikálás eredményeinek implementálása is, ami nem más, mint az új norma elfogadtatása a beszélőközösség egyre szélesebb rétegeivel, elterjesztése különféle nyelvhasználati színtereken (Deumert–Vandenbussche 2003a, 7. p.). A nyelvművelő kézikönyvek kodifikációs kézikönyveknek is tekinthetők, hiszen a bennük található intelmek célja az, hogy a beszélők nyelvhasználatuk során minél nagyobb mértékben figyelembe vegyék a standard nyelvváltozat normáját. Mivel ezek a tevékenységek a standard nyelvváltozat tekintélyének megerősítését is szolgálják, a presztízsalakítás (presztízstervezés) részének is tekinthetők (a presztízstervezésre l. Haarman 1990/1998: 68). A nyelvművelő tevékenység egyszersmind a következő pontban tárgyalt standardista diskurzusnak is fontos eleme.

4. Standardista diskurzus

Standardista diskurzuson a „nemzeti nyelvről” – valójában a standard nyelvváltozatról – szóló metanyelvi diskurzusok összességét értem, melyeknek nyelvi célja többnyire a standardizálásban meghatározó szerepet játszó nyelvi ideológiák megerősítése, ill. végső soron a standard pozíciójának a megszilárdítása.²⁶ Azokon a diskurzusokon kívül, melyeknek a középpontjában a standard nyelvváltozat áll, természetesen azok is a standardista diskurzus részei, amelyek a nemstandard nyelvváltozatokról szólnak, a standard háttérben, s melyeknek az értékelése rendszerint szintén a standardista ideológiára épül.²⁷ Ily módon, amint főntebb láttuk, a standardizmust támadó diskurzusok, az antistandardista diskurzusok is részei a tágabb értelemben vett standardista diskurzusnak.

A nyelvi standardizmuson kívül az egyéb, a standard létrehozásához és működéséhez kapcsolódó fontos ideológiák megerősítését is ide tartozónak gondolom, mivel

26 Ehhez hasonló fogalom az „ideologizálás” (l. Androutsopoulos 2010, 182. p.), ill. „ideológialakítás” (l. Deumert–Vandenbussche 2003b, 461–462. p.).

27 Példaként, de mintaként is érdemes megemlíteni Androutsopoulos (2010) tanulmányát, melyben a németországi német etnolektusokról szóló németországi diskurzusokat mutatja be és elemzi rendkívül tanulságosan. Magyar viszonylatban Szabó Tamás Péter munkája (2012) jelentős hozzájárulás a standardista metanyelvi diskurzusok (egyik típusának) vizsgálatához. Vö. még Rutten–Vosters–Vandenbussche 2014. 8. p.

ezek egyetlen „csomagot” alkotnak; a főttebb felsoroltak közül fontosságuk miatt újra megemlítem a nyelvi homogenizmust, konzervativizmust, nacionalizmust, purizmust, autentizmust, korrekcionizmust, expertizmust, stabilizmust, axiologizmust. Azok közül, amelyeket eddig nem említettem, a standardista diskurzusból valószínűleg szerepet játszanak a standard és standardizálás indokául szolgáló további nyelvi ideológiák is, a nyelvi intervencionizmus, defektivizmus, damnificizmus, extrudizmus, dependentizmus stb. (Vö. Dolník 2010a, 243–244. p.; Tauli 1974/1998.)

A standardista diskurzusból szélsőséges – ám egyáltalán nem szokatlan – válfaja „a nemzeti nyelvnek” mint a nemzet és a nemzeti kultúra jelképének kultikus tisztelete, imádata, a nyelvi bálványimádás (l. Bartsch 1985, 38. p.; Dolník 2010b, 160–174. p.; Lanstyák 2011b; Margócsy 2006). Az ebben fontos szerepet játszó nyelvi ideológiák közé tartozik a nyelvi fetisizmus, nacionalizmus, identizmus, etnoidentizmus, etnolingvizmus, karakterizmus, patriotizmus. Más nyelvközösségekben a nyelv „szentségének” fő forrása a közösség vallási rendszerével való összefonódása, a nyelvi szakralizmus ideológiájával összhangban.

A fetiszista ideológiai diskurzusból megjelenési formái közé tartoznak a különféle szertartászerű cselekedetek, melyek közé Deumert és Vandebussche (2003b, 462. p.) a „pedagógiai rituálék”, „szociokommunikatív rituálék” és az olyan nagyszabású ceremóniákat sorolja, mint amilyenek a „nyelvi fesztiválok”. Magyar viszonylatban ide tartozik a magyar nyelv napja, melynek jogi kodifikálása épp azt célozta, hogy „a nemzeti kulturális örökségünk talpkövének számító nemzeti nyelvünk megbecsülésének kinyilvánításaként 2011-től kezdve ezt a napot közösen, méltó keretek között ünnepeljék meg” (Magyar Közlöny 2011/111, 28794)²⁸, de a magyar nyelv előtt hódoló rendezvényekben már korábban sem volt hiány. A magyar nyelv hete rendezvénysorozat például már fél évszázada mozgat meg jelentős tömegeket, de érdemes megemlíteni az anyanyelvi, kiejtési, helyesírási stb. versenyeket is, melyek mind terepei a nyelvi bálványimádásnak (amellett, hogy természetesen hasznos feladatokat is ellátnak, pl. a nyelvi ismeretterjesztést szolgálják).

A standardról szóló diskurzusból egy további sajátos válfaja a panaszizmus, azaz panaszkodás „a nyelv” (az általában vett nyelv, de főleg a standard nyelvváltozat) „katasztrofális állapotára”, „beteg” mivoltára, a beszélők „nemtörődömségére” és „kényelemszeretetére”, arra, hogy az idegen szavak „beáramlása” miatt elveszíti „régiszepségét”, „nemzeti jellegét” stb. Az angolszász világban e magatartás neve „linguistic complaint tradition”, s több száz éves hagyománya van (l. pl. Milroy–Milroy 2012, 24–46. p.). Ebben a műfajban továbbra is virágzanak a már említetteken kívül olyan ideológiák is, amelyek a leíró és történeti nyelvészetből már többé-kevésbé kiszorultak, pl. a nyelvi platonizmus, necesszizmus, defektivizmus, destruktivizmus, dekadentizmus, damnificizmus és organicizmus. Panaszaikkal a beszélők a standard nyelvváltozat és „a nemzet” iránti lojalitásukat fejezik ki, így ez a tevékenység a nyelvi és nemzeti (etnikai) identitás erősítésének az eszköze (vö. Dolník 2010a, 115. p.; vö. még Gal 2006a, 17. p.; 2006b, 164. p.). Nem véletlen, hogy azokat az embereket – a nyelvész

28 <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK11111.pdf>

szakembereket beleértve –, akik az ilyen diskurzusokat visszautasítják, vagy akik cáfolják az ezekben a panaszokban megjelenő érveket, „nyelvárulóknak” vagy „nemzetáruulóknak” tekintik (l. Kontra–Saly szerk. 1998), vagy legalábbis nemzetileg kevésbé öntudatos, az adott közösség kultúráját nem tisztelő embereknek (vö. Milroy 2001, 536–538. p.).

E tevékenységek legfontosabb színterei az iskolák és a tömegtájékoztató eszközök, de hozzá kell tenni, hogy az ilyen diskurzusok informális úton is terjednek, amit az utóbbi időben a számítógép közvetítette kommunikáció is megkönnyít.

A standardista diskurzusoknak egy további jellegzetes válfaja a metanyelvi kommentár, a beszélgetőtársak beszédében található „nyelvhelyességi hibák” kipécézése, azaz a kekecizmus. Ezt sokszor nem is „a nyelv” ügyének előmozdítása motiválja, hanem az ellenfélen való felülkerekedés szándéka („aki még magyarul se tud, ne akarjon történelmi kérdésekről vitatkozni”), ennek ellenére az ilyen kritikák is a standard tekintélyének megerősítése irányában hatnak. Iskolai közegben pedig a tanár részéről megnyilvánuló kekecizmus kifejezetten a standard megerősítését célozza, bár a tanár is felhasználhatja ezt az eszközt diákjai megalázására.

A standardról szóló diskurzusok létrehozását, a nyelvi standardizmus és a rokon ideológiák terjesztését úgy is tekinthetjük, mint a standard nyelvváltozat implementálásának egyik formáját, s az előző ponthoz hasonlóan ez a tevékenység is minősíthető presztízsalakításnak.

5. Standard nyelvi mintadiskurzusok létrehozása

Ez a tevékenység is az új standard implementálásához, a korpuszalakítás eredményeinek terjesztéséhez tartozik. Fontos hangsúlyozni, hogy csak a nyelvtervezők és az általuk megbízott személyek által létrehozott azon diskurzusok tartoznak ide, melyeknek a megalkotását kifejezetten fejlesztési és mintaadó célok motiválták (vö. Fishman 1974, 25. p.). Ilyen például fontos idegen nyelvű szépirodalmi alkotások vagy szakkönyvek lefordítása az új nyelvre, ill. a standardra, de ide sorolhatjuk a különféle műfajok elsajátítását célzó mintaszövegek létrehozását is (pl. üzleti levél, beadvány, önéletrajz, ajánlás), mivel ezek a műfajok hordozója a standard nyelvváltozat, így tanításuk a standard funkcionális differenciálódása révén létrejövő új regiszterek, szöveg-típusok, műfajok terjesztését is szolgálja.

A nagyobb lélegzetű munkák, különféle műfajú műalkotások létrehozása mint a standard nyelvváltozat fejlesztésének eszköze a magyar nyelvközösségben a nyelvújítás korszakában játszott fontos szerepet; az így létrejött szövegek számottevő része idegen nyelvekből (németből, franciából) való fordítás (vö. Benkő 1982, 26–27. p.; Tolnai 1927–1928, 36–38., 341–342. p.; 1929, 101–102., 149–150. p.).

6. A standard elsajátítása, ill. tanulása

A standard elsajátítását első dialektusként – azaz vernakulárisként, tulajdonképpen tényleges „anyanyelvként” –, ill. tanulását második dialektusként vagy második, olykor idegen nyelvként szintén érdemes standardizálási tevékenységnek tekinteni (vö. Deumert–Vandenbussche 2003b, 459–460. p.). Ez nemcsak akkor jelenti egyszers-

mind a standard implementálását, konkrétan terjesztését, amikor nyelvjárási anyanyelvű beszélők sajátítják el vagy tanulják meg a standardot második dialektusként vagy második, olykor idegen nyelvként, hanem akkor is, amikor nyelvjárási anyanyelvű, de későbbi életük során kettősnyelvűvé vált – azaz a standardot is beszélő – szülők a standardot adják át anyanyelvként gyermekeiknek (a kettősnyelvűsége I. Kiss 1994; I. még Lanstyák 1993/1998), sőt az is a standard terjesztésének tekinthető, ha a standard nyelvben (annak informális változatában) szocializált szülők adják át ezt a nyelvváltozatot az új nemzedéknek, hiszen új beszélők válnak a standard hordozóivá.

A standard nyelvi kultúrák többségében az oktatási intézmények tanítási nyelve alapvetően a standard, így a nyelvjárási anyanyelvű gyermekek standardnyelv-tanulásának az iskola a legfontosabb színtere. Az iskolai életnek nemcsak tanulási, hanem elsajátítási aspektusa is van, különösen ha az iskolába standard anyanyelvű vagy eltérő anyanyelvű gyermekek is járnak. Ami a tanulást jelenti, az iskola a szaknyelvi és szépirodalmi regiszterek alapjaival való megismerkedés legfontosabb színtere is, tehát a standard funkcionális differenciálódásának eredményeit is közvetíti az újabb nemzedékek felé. Az iskolán kívül a munkahely is fontos színtere lehet a standard elsajátításának, sőt, ha második vagy idegen nyelvről van szó, tanulásának is (vö. Baldauf 2004, 3–4. p.).

A standard nyelv elsajátításának legfontosabb motiváló tényezője maga a nyelvi standardizmus ideológiája, de vélhetően szerepet játszanak benne más ideológiák is, így mindenekelőtt a nyelvi nacionalizmus és fetisizmus, a homogenizmus, a korrekcionizmus és sok-sok egyéb, főntebb már említett nyelvi ideológia.

A standard nyelvváltozat elsajátítása, ill. tanulása a korpuszalakítás eredményeinek elterjesztését szolgáló implementálási folyamat nélkülözhetetlen összetevője, ám újabban a nyelvtervezési folyamat önálló összetevőjének tekintik, elsajátítástervezést („acquisition planning”) néven (Cooper 1989/1996, 157–163. p.). Az elsajátítástervezést vagy egyetemesebben elsajátításalakítást státusa lakítási lépések előzik meg; ezek teremtik meg az anyanyelv- és másodnyelvoktatás jogi hátterét (vö. Haugen 1987, 631–632. p.). Természetesen egy nyelvváltozat kötelező megtanulásának bevezetése presztízsalakítási lépés is, amely egyfelől megerősíti vagy növeli a standard presztízst, másfelől gyöngíti a nemstandard dialektusok és az országban beszélt más nyelvek presztízst.

7. A standard terjesztése vagy erősítése újabb nyelvhasználati színtereken

A standard terjesztése és erősítése újabb meg újabb nyelvhasználati színtereken szintén a standardizálás implementálási szakaszához tartozik; ennek az előző pontban említett elsajátítás/tanulás is része. Ám a standard nemcsak elsajátítás útján terjedhet, hanem általa is, hogy a standardot már beszélő emberek egyre inkább a standardot választják a nyelvjáráások vagy más nemstandard nyelvváltozatok rovására olyan nyelvhasználati színtereken, amelyekon korábban nemstandard nyelvváltozatok voltak (inkább) használatosak. A standard további terjesztését szolgálja az a tény is, hogy az újonnan létrejövő nyelvhasználati színtereken (pl. az újabb tudományágokban, szakmákban vagy szórakozási formákban) eleve a standard nyelvváltozat válik jelöletlen kóddá.

A standard terjesztésének eszköze a státuszalakítás és a presztízsalakítás. Mindkettőnek jellegzetes példája a szlovák államnyelvtörvény, melynek kettő célja van: az egyik a szlovák nyelv helyzetének megerősítése a kisebbségi nyelvek rovására (l. Szabómihály 2011), másrészt a szlovák nyelv standard változatának megerősítése a szlovák nyelvjárások, esetleg más nyelvváltozatok rovására (Dolník 2010a, 166–168. p.).²⁹ Ehhez számos nyelvi ideológiát hívtak segítségül a jogalkotók, mindenekelőtt a nyelvi nacionalizmust, etnoidentizmust, etatizmust, etnolingvizmust, homogenizmust, ekvitezmust, univerzalizmust és despotizmust.

A standardizálásnak ebben az összetevőjében hangsúlyosan megnyilvánul az állami nyelvpolitika hatása, melyet olyan nyelvi ideológiák támogatnak, mint amilyen a nyelvi nacionalizmus, etatizmus, etnolingvizmus, homogenizmus, majoritizmus, purizmus és persze standardizmus. A nyelvpolitika fontos részét képezi az oktatáspolitikai, s ezzel együtt az előző pont alatt említett tevékenységek közül azok, amelyek az oktatás színtereire is kapcsolódnak.

8. Diskurzusalakítás

A diskurzusalakítás a standardizálás kontextusában az a tevékenység, melynek során a nyelvközösség tagjai saját diskurzusaikat vagy mások által létrehozott diskurzusokat monitorozzák és javítják, hogy összhangban legyenek a (formális) standard nyelvi normával (vö. Haugen 1987, 632. p.; Jernudd 1983, 352–358. p.; Lanstyák 2007b, 146–147. p.). Ez a tevékenység része a 6. pont alatt említett standardelsajátításnak és -tanulásnak is, hiszen nyelvlesajátítás, ill. nyelvtanulás nincs anélkül, hogy a beszélő saját magát ne javítaná, ill. ne javítaná őt mások, tanárok vagy más beszédpartnerek. Ezenkívül a javítás a nyelvműveléshez is hozzátartozik, amint említettük is a 3. pont alatt.

Az elmondottak ellenére a diskurzusalakítást külön pontként is szükséges számon tartani, mivel legjellemzőbb területe az írott nyelvi termékek nyelvi lektorálása, amely nem sorolható az előbbi kategóriákba. A sokszor nagy tömegekhez eljutó írott nyelvi diskurzusokból így szűrjük ki az „oda nem való”, azaz nemstandardnak tartott elemeket, amivel nemcsak a szerző nyelvhasználatát alakítják, hanem közvetve az olvasókét is, akik így a nemstandard formákkal sokkal ritkábban találkozhatnak (legalábbis a nagyközönségnek szánt írott nyelvi diskurzusokban), mint ha nem létezne ilyen tevékenység. Ez a tevékenység is határőrzés.

Összegzés

Dolgozatomban a nyelvi standardizálást összetett nyelvalakítási folyamatnak tekintetem, amely különféle tevékenységekből áll. Közös bennük, hogy szerepük van a stan-

29 Kivételt képez a cseh nyelv, amely – paradox módon – nagyobb kiváltságokkal rendelkezik, mint a szlovák nyelvjárások, tekintve, hogy használatát a törvény lehetővé teszi, mivel „megfelel a közérthetőség követelményeinek”, miközben a szlovák nyelvjárások használatát nem teszi lehetővé, annak ellenére, hogy ezek is megfelelnek a közérthetőség követelményeinek.

dard nyelvváltozat létrehozásában és/vagy terjesztésében és/vagy továbbfejlesztésében. Az ilyen értelemben vett standardizálás tehát nem zárul le a standard nyelvváltozat elsődleges létrehozásával és elterjesztésével, hanem utána is folytatódik (vö. Milroy 2001, 534. p.; Szabó 2012, 19. p.), még ha az egyes tevékenységek különböznek is abban, hogy a standard életének mely szakaszában vannak jelen markáns módon.

A dolgozatomban említett tevékenységek közül talán a mintadiskurzusok létrehozása kötődik leginkább az elsődleges standardhoz: amint növekszik a standard nyelvű írásbeliség, a mintadiskurzusok jelentősége annál inkább csökken, bár új regiszterek, műfajok stb. megjelenésével elvileg újra kaphat szerepet. A kiválasztásra folyamatosan szükség van, mivel a nyelvi és társadalmi változások során létrejövő minden egyes neologizmusokkal kapcsolatban döntést „kell” hozni arra nézve, hogy bekeverülhetnek-e a standardba vagy sem.³⁰ A fejlesztést szintén a társadalmi, technikai, gazdasági stb. változások teszik szükségessé az új vagy továbbalakuló regiszterek területén; a szaknyelvek „fejlődése” már a természetéből következően sem lehet teljesen spontán folyamat. A nyelv művelést az új beszélők nyelvi szocializációja is megköveteli a standardizmus híveinek szemében, s nyilvánvalóan folyamatosan zajlik a diskurzusalakítás is; amíg van standard, addig diskurzusalakításra is szükség van. Ugyanezen okokból termelődnek újra a standardista diskurzusok is: ezekre szükség van ahhoz, hogy a standard(izmus) az új nemzedékek nyelvi tudatában is elfoglalja „méltó” helyét, és így befolyásolja nyelvhasználatukat. Természetesen a standardelsajátítás is folyamatos feladat, az új nemzedékek érkezésével, valamint kisebb mértékben a más anyanyelvűek magyartanulásával kapcsolatban. Legfeljebb a standard terjesztése válhat időszerűtlenné, miután minden olyan helyen egyeduralkodóvá válik, ahol azt a standardizmus hívei szükségesnek tartják.

Irodalom

- Androutsopoulos, Jannis 2010. Ideologizing ethnolectal German. In Johnson, Sally–Milani, Tommaso M. (eds.): *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics*. London–New York, Continuum International Publishing Group.
- Armstrong, Nigel–Mackenzie Ian E. 2013. *Standardization, Ideology and Linguistics*. New York, Palgrave Macmillan.
- Balázs Géza 2000. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 124/1, 5–24. p.
- Baldauf Jr., Richard B. 1989. Language Planning: Corpus Planning. *Annual Review of Applied Linguistics* 10, 3–12. p.
- Baldauf Jr., Richard B. 2004. Language Planning and Policy: Recent Trends, Future Directions. Paper presented at the conference of American Association of Applied Linguistics, Portland, Or. <http://espace.library.uq.edu.au/eserv.php?pid=UQ:24518&dsID=LPPCoPap1AAALO4.pdf>

30 Természetesen az ilyen döntéshozatal csak a standardizmus keretein belül szükségszerű, hiszen amúgy minden további nélkül elképzelhető egy olyan világ, ahol teljes mértékben a beszélőkre bízják a neologizmusok használatát, nem avatkoznak bele a természetes nyelvi folyamatokba (a szaknyelvek kivételével persze).

- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Budapest, Gondolat.
- Bartsch, Renate 1985. The influence of language standardization on linguistic norms. *Studia Linguistica* 39/1, 23–50. p.
- Benkő Loránd 1960. Irodalmi nyelvünk fejlődésének főbb vonásairól. In Benkő Loránd (szerk.): *Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvművelő konferencia anyaga*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 221–238. p.
- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Nyelvtudományi Értekezések 113. sz.)
- Benkő Loránd 1988. Irodalmi nyelv – köznyelv. In Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 15–33. p.
- Britain, David 2010. Contact and Dialectology. In Hickey, Raymond (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Oxford, Blackwell, 208–229. p.
- Bubenik, Vit 1993. Dialect contact and koineization: the case of Hellenistic Greek. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 9–23. p.
- Chambers, J. K.–Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. Cambridge–New York–Melbourne, Cambridge University Press.
- Cooper, Robert L. 1989/1996. *Language Planning and Social Change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Coupland, Nicolas 2007. *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge etc., Cambridge University Press.
- Coupland, Nikolas 2010. Language, ideology, media and social change. *Swiss Papers in English Language and Literature* 24, 55–79. p.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Dawson, Hope C. 2003. Defining the outcome of language contact: Old English and Old Norse. *Ohio State University Working Papers in Linguistics* 57, 40–57. p. <http://linguistics.osu.edu/sites/linguistics.osu.edu/files/Hope-WPL.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 3.)
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003a. Standard languages. Taxonomies and histories. In Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim (eds.): *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1–14. p.
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003b. Research directions in the study of language standardization. In Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim (eds.): *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 455–469. p.
- Dolník, Juraj 2010a. *Teória spisovného jazyka, so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava, Veda.
- Dolník, Juraj 2010b. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava, Kalligram.
- Elsaß, Stephan–Maitz, Péter 2012. New Language Norm Authorities in Germany: Ideological Roots and Social Consequences. In Busse, Ulrich–Schneider, Ralf–Schröder, Anne (eds.): *Codification, Canons, and Curricula: Prescription and Description in Language and Literature*. Bielefeld, Aisthesis, 171–184. p.
- Elsaß, Stephan–Niehaus, Konstantin 2014. The standardization of a modern pluriareal language. Concepts and corpus designs for German and beyond. *Orð og tunga* 16, 47–67. p.
- Ferguson, Charles A. 1968/1971. Language Development. *Language Structure and Language Use. Essays by Charles A. Ferguson*. Selected and Introduced by Anwar S. Dil. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Ferguson, Charles A. 1977. Sociolinguistic setting of language planning. In Rubin, Joan–Jernudd, Björn H.–Das Gupta, Jyotirindra–Fishman, Joshua A.–Ferguson, Charles A. (eds.): *Language Planning Processes*. The Hague–Paris–New York, Mouton, 10–29. p.

- Fishman, Joshua A. 1974. Language Planning and Language Planning Research: The State of Art. In Fishman, Joshua A. (ed.): *Advances in Language Planning*. The Hague–Paris, Mouton, 15–33. p.
- Fishman, Joshua A. 1974/1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Universitas Kiadó, 31–50. p.
- Fishman, Joshua A. 1983. Modeling Rationales in Corpus Planning: Modernity and Tradition in Images of the Good Corpus. In Cobarrubias, Juan–Fishman, Joshua A. (eds.): *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam, Mouton Publishers, 107–118. p.
- Gal, Susan 2006a. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. In Mar-Molinero, Clare–Stevenson, Patrick (eds.): *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Basingstoke, Palgrave, Macmillan, 13–27. p.
- Gal, Susan 2006b. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/ 2, 163–181. p.
- Garrett, Peter–Selleck, Charlotte–Coupland, Nikolas 2011. English in England and Wales: Multiple ideologies. In Kristiansen, Tore–Coupland, Nikolas (eds.): *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo, Novus Press. 57–65. p.
- Garvin, Paul 1993/1998. A nyelvi sztenderdizáció. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Universitas Kiadó, 87–99. p.
- Gáspári László 1978. *Irodalmi nyelvünk és előzményei*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Grenoble, Lenore A. 2010. Contact and the Development of the Slavic Languages. *The Handbook of Language Contact*. Oxford, Blackwell. 581–597. p.
- Haarman, Harald 1990/1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Universitas Kiadó, 67–86. p.
- Haugen, Einar 1966/1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Universitas Kiadó, 11–29. p.
- Haugen, Einar 1983/1998. A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Universitas Kiadó, 143–160. p.
- Haugen, Einar 1987. Language Planning. In Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J. (eds.): *Sociolinguistics*. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Havránek, Bohuslav 1932. Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In Havránek, Bohuslav–Weingart, Miloš (szerk.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, Melantrich a. s. 32–84. p.
- Havránek, Bohuslav 1942/1963. K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka. In *Studie o spisovném jazyce*. Praha, Nakladatelství ČSAV. 60–68. p.
- Havránek, Bohuslav 1932/1983. The functional differentiation of the standard language. In Wachek, Josef (ed.): *Praguiana. Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School*. Praha, Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences, 143–164. p.
- Havránek, Bohuslav–Weingart, Miloš (szerk.): 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, Melantrich a. s.
- Hübschmannová, Milena–Jiří V. Neustupný 1996. The Slovak-and-Czech dialect of Romani and its standardization. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 85–109. p.
- Jernudd, Björn H. 1983. Evaluation of Language Planning – What Has the Last Decade Accomplished? In Juan–Fishman, Joshua A. (eds.): *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam, Mouton Publishers, 345–378. p.

- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. In Jahr, Ernst Håkon (ed.): *Language conflict and language planning*. Berlin, Mouton de Gruyter, 133–142. p.
- Kalcsó Gyula 2007. A névszóinflexiói nyelvi változói a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség első fél századában. (Doktori disszertáció.) Budapest, ELTE. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/kalcsodiss.pdf>
- Kalcsó Gyula 2010. *Koinésodás a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben*. Kézirat.
- Kálmán László 2004. A nyelv művelés mint áltudomány. In Büky László (szerk.): *Nyelveírás és nyelv művelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.). Szeged, SZTE BTK, 63–68. p.
- Kent, Kateryna 2010. Language Contact: Morphosyntactic Analysis of Surzhyk Spoken in Central Ukraine. *LSO Working Papers in Linguistics* 8, 33–53. p. http://vanhise.lss.wisc.edu/ling/sites/vanhise.lss.wisc.edu.ing/files/LSOWPL8_Kent_1.pdf (Utolsó letöltés: 2015. április 3.)
- Kerswill, Paul 2006. RP, Standard English and the standard/non-standard relationship. In Britain, David (ed.): *Language in the British Isles* (2nd edn.). Cambridge: Cambridge University Press. 34–51. p. <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/kerswill/pkpubs/Kerswill2006RPStandardEnglish.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 18.)
- Kerswill, Paul 2010. Contact and new varieties. In Hickey, Raymond (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Oxford, Blackwell, 230–251. p.
- Kerswill, Paul–Williams, Ann 2005. New towns and koineization: linguistic and social correlates. *Linguistics* 43/5, 1023–1048. p.
- Kiss Jenő 1994. Kétnyelvűség, kettősnyelvűség és diglosszia. *Magyar Nyelv* 110, 81–85. p.
- Kontra Miklós 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In Sipőcz Katalin–Szeverényi Sándor (szerk.): *Elmélkedések nyelvekről, népekről és a profán medvékről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged, SZTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 83–106. p.
- Kontra Miklós 2012. A magyarul beszélők néhány égető szociolingvisztikai problémája. Koutny Ilona–Dávid Mária–Németh Szabolcs–Kornatowski Paweł (szerk.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás I*. Poznań, ProDruk, 17–27. p.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris.
- Lanstyák István 1993/1998. Diglosszia és kettősnyelvűség. In Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris Kiadó, 125–143. p.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás* 16/2, 199–213. p.
- Lanstyák István 2007b. A szervezett nyelvalakítás válfajai. In Mészáros András (összeáll.) *Emlékkönyv Turczel Lajos 90. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 141–162. p.
- Lanstyák István 2008. Nyelv művelés és nyelvalakítás. (A létező magyar nyelv művelés néhány jellegadó sajátosságáról.) In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 46–68. p.
- Lanstyák István 2009a. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony, Stimul. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf
- Lanstyák István 2009b. A *platni* botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/2, 25–40. p.
- Lanstyák István 2009c. Nyelvi probléma és iskola. In Kolláth Anna (szerk.): *A muravidéki két nyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor etc., Zora, 226–252. p.

- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony/Bratislava, Stimul, 117–145. p. <http://stella.uniba.sk/texty/HUNZbornik.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 29.)
- Lanstyák István 2011a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Misad Katalin–Cseh Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 13–57. p.
- Lanstyák István 2011b. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász, Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 48–58. p.
- Lanstyák István 2014a. *Nyelvvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem. http://web.unideb.hu/~tkis/lanstyak_istvan-nyelvvalak_es_nyelvi_ideol_2014.pdf (Utolsó letöltés: 2015. április 29.)
- Lanstyák István 2014b. A nyelvmenedzselés-elmélet két kérdéséről. In Misad Katalin–Cseh Zoltán (szerk.) *Speculum varietatis. Jazykový a literárny manažment v multikulturálnom priestore a (pseudo)identita textov*. Bratislava, Univerzita Komenského, 7–38. p.
- Lanstyák István 2015. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf (Utolsó letöltés: 2015. április 29.)
- Lippi-Green, Rosina 1994. Accent, standard language ideology, and discriminatory pretext in the courts. *Language in Society* 23/2, 163–198. p.
- Lippi-Green, Rosina 2004. Language ideology and language prejudice. Finegan, Edward–Rickford, John R. (eds.) *Language in the USA: Themes for the twenty-first century*. Cambridge, Cambridge University Press. 289–304. p.
- Lipski, John M. 2006. Too Close for Comfort? The Genesis of “Portuñol/Portunhol”. In Face, Timothy L.–A. Klee, Carol (szerk.) *Selected Proceedings of the 8th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville, MA, Cascadilla Proceedings Project. 1–22. p. <http://www.lingref.com/cpp/hls/8/paper1251.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 3.)
- Lipski, John M. 2010. Spanish and Portuguese in Contact. In Hickey, Raymond (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Oxford, Blackwell, 550–580. p.
- Margócsy István 2006. „Istennöm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!” A magyar nyelv kultikus megközelítései. *Beszélő* 11/10, 95–109. p.; 11/11, 90–98. p. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/istennom-vegzetem-mindenem-magyar-nyelv>, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/istennom-vegzetem-mindenem-magyar-nyelv-0> (Utolsó letöltés: 2015. január 29.)
- Mathesius, Vilém 1932. O požadavku stability ve spisovném jazyce. In Havránek, Bohuslav–Weingart, Miloš (szerk.) *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, Melantrich a. s., 14–31. p.
- Mesthrie, Rajend 1993. Koineization in the Bhojpuri–Hindi diaspora – with special reference to South Africa. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 25–44. p.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555. p.
- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. In Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter (eds.) *The Routledge Companion To Sociolinguistics*. London–New York, Routledge, 133–139. p.
- Milroy, Lesley 2001. Britain and the United States: Two Nations Divided by the Same Language (and Different Language Ideologies). *Journal of Linguistic Anthropology* 10/1, 56–89. p.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London–New York, Routledge. (4rd edition.)

- Moschonas, Spiros 2009. "Language Issues after the Language Question: On the Modern Standards of Standard Modern Greek". In Georgakopoulou, Alexandra–Silk, Michael (eds.): *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*. London, King's College–Centre for Hellenic Studies.
- Mühlhäusler, Peter 1993. German koines: artificial and natural. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 81–90. p.
- Nekvapil, Jiří 2006. From language planning to language management. *Sociolinguistica* 20, 92–104. p.
- Nekvapil, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah (eds.): *Language Management in Contact Situations*. Frankfurt am Main etc., Peter Lang, 1–11. p.
- Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah 2015. An introduction: Language Management Theory in Language Policy and Planning. *International Journal of the Sociology of Language* 232, 1–12. p.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis* 38/4, 429–442. p.
- Neustupný, Jiří V.–Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4, 181–366. p.
- NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós–Grétsy László (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)
- Péter Mihály 1976. Az irodalmi nyelv és a stilisztika kérdései a Prágai Nyelvész kör tanításában. *Nyelvtudományi Közlemények* 78/1, 409–416. p.
- Romaine, Suzanne 2007. Linguistic diversity and language standardization. In Hellinger, Marlis–Pauwels, Anne (szerk.) *Handbook of Language and Communication: Diversity and Change*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 685–713. p.
- Rutten, Gijsbert–Vosters, Rik–Vandenbussche, Wim 2014. The interplay of language norms and usage patterns. In Rutten, Gijsbert (ed.): *Norms and Usage in Language History, 1600–1900. A sociolinguistic and comparative perspective*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1–17. p.
<http://homepages.vub.ac.be/~rvosters/2014%20NandU%20intro.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 8.)
- Sándor Klára 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél. *Társadalomkutatás* 20, 121–149. p.
- Sender, Natalia 2014. Measuring language attitudes. The case of Trasianka in Belarus. *Linguistik online* 64/2, 43–55. p. http://www.linguistik-online.de/64_14/sender.pdf (Utolsó letöltés: 2015. április 3.)
- Siegel, Jeff 1985. Koines and koineization. *Language in Society* 14, 357–378. p.
- Siegel, Jeff 1993a. Introduction: controversies in the study of koines and koineization. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 5–8. p.
- Siegel, Jeff 1993b. Dialect contact and koineization. Review article. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 105–121. p.
- Siegel, Jeff 1995. Koines and koineization. *Language in Society* 14/3, 357–378. p.
- Silverstein, Michael 1996. Monoglot "Standard" in America: Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony. In Brenneis, Donald–Macaulay, Ronald K. S. (eds.) *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder–Colorado, Westview Press. 284–306. p.

- Starý, Zdeněk 1990. In nomine functionis et standardisationis. *International Journal of the Sociology of Language* 86, 127–142. p.
- Starý, Zdeněk 1995. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha, Univerzita Karlova.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Dunaszerdahely, Gramma. <http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf>
- Szabó Mihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 52–67. p.
- Szabó Mihály Gizella 2011. A szlovák nyelvpolitika és a nyelvhasználat jogi szabályozása Szlovákiában a rendszerváltás után. In Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában VII.. Nyelv*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. 11–26. p.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Takeda, Reiko 2002. A study of dialect levelling in some fifteenth-century Yorkshire documents. Nelson, Diane ed., *Leeds Working Papers in Linguistics and Phonetics* 9, 141–157. p. http://www.leeds.ac.uk/arts/info/125154/leeds_working_papers_in_linguistics_and_phonetics/1947/volume_9_2002 (Utolsó letöltés: 2015. április 7.)
- Tauli, Valter 1974/1998. A nyelvi tervezés elmélete. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Universitas Kiadó, 51–66. p.
- Theses 1929/1983. Prague Linguistic Circle: Theses presented to the First Congress of Slavists held in Prague in 1929. In Wachek, Josef (ed.): *Praguiana. Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School*. Praha, Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences, 77–120. p.
- Tolnai Vilmos 1927–1928. A nyelvújítás. *Nyelvtudományi Közlemények* 46/3, 321–385. p.; 47/1, 1–61. p.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Trudgill, Peter 1986. *Dialects in Contact*. Oxford–New York, Basil Blackwell Ltd.
- Trudgill, Peter 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.
- Trudgill, Peter 1999. Standard English: what it isn't. In Bex, Tony–Watts, Richard J. (eds.): *Standard English: the widening debate*. London, Routledge. 117–128. p.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, Edinburgh University Press Ltd.
- Trudgill, Peter 2010. Contact and Sociolinguistic Typology. In Hickey, Raymond (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Oxford: Blackwell. 299–319. p.
- Tuten, Donald N. 2007. Koineization. In Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter (szerk.): *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London–New York, Routledge.
- van der Wal, Marijke 2003. Standardization and Linguistic Norms in the Vernacular Languages. In Goysen, Michèle–Verbeke, Werner (szerk.): *The Dawn of the Written Vernacular in Western Europe*. Leuven, Leuven University Press, 165–177. p.
- Vonen, Arnfinn Muruvik 2012. Diversity and democracy: written varieties of Norwegian. Vatvedt Fjeld, Ruth–Torjusen, Julie Matilde, *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 7–11 August, 2012, Oslo*. Oslo, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 19–30. p.

- Wolck, Wolfgang 1991. The standardization of Quechua: Some problems and suggestions. In Gleich, Utta von-Wolff, Ekkehard (eds.): *Standardization of national languages. Symposium on language standardization*, 2-3 February 1991. 43-54. p.
- Woolard, Kathryn A.-Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55-82. p.

ISTVÁN LANSTYÁK

STANDARDIZATION AS A LANGUAGE MANAGEMENT ACTIVITY

In my paper I deal with language management activities aimed at the standardization of a language. As an introduction I present three concepts of the "standard" (standard as an ideal variety, standard as a dialect, standard as an ideological construct). Further I analyse three constitutive features of standards: regulatedness, polyfunctionalism and high degree of ideological loadedness. The main part of the paper is concerned with various language management activities, the common trait of which is that they play role in creating, developing and maintaining the standard: selection, codification, functional differentiation, elaboration, standardist discourse, creation of sample texts in the standard variety, acquisition and learning of the standard, dissemination of the standard, management of standard discourses. Besides I touch upon the question of the differences between the processes of standardization and koineization.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XVII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Lengyel Zsolt, Liszka József,
Mészáros András, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

GAUCSÍK ISTVÁN

A szövetkezeti autonómia jegyében. A Hangya érdekvérvényesítési
stratégiai Csehszlovákiában (1919–1923) 3

LANSTYÁK ISTVÁN

A standardizálás mint nyelvalakítási tevékenység 27

KERÉNYI ÉVA

Megy a gőzös Várgedébe. Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 5. 57

EDUARD NIZŇANSKÝ

Zsidók deportálása Szlovákiából 1938 novemberében és zsidó
táborok a (cseh)szlovák–magyar határ menti „senki földjén” 81

MARTINA FIAMO VÁ

„A zsidókérdés megoldása” 1938 novemberében –
zsidók deportálása Szlovákia egyes járásában 109

MIROSLAV MICHELA

A holokauszt komáromi történetéhez 121

FEDINEC CSILLA

„...olyan ez a kép, mintha egy összetört tükör volna a magyar társadalom, illetve a magyar lélek”. Hokky Károly (1883–1971)

élete és tevékenysége 133

BÓNA LÁSZLÓ

Adalékok Besztercebánya etnikai változásaihoz. Alkalmazkodási stratégiák egy értelmiségi asszimilációs életpálya tükrében

153

Könyvek

Žeňuchová, Katarína: Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela.

Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku

(Liszka József) 173

Bárány Erzsébet–Csernicskó István (szerk.): Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність/Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene

(Gazdag Vilmos) 176

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2015

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography s.r.o., Érsekújvár • Nyomta: infopoint s.r.o., Dunaszerdahely • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2015. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: infopoint s.r.o., Dunajská Streda • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • jún 2015 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>